

„PRAVĚK“ PRO HISTORIKY

(Mgr. Ludmila Hladíková)

1. hodina

PŘEDMĚT PŘEDNÁŠKY: úvod, terminologie, metody, organizace AE výzkumu a institucí, periodizace.

PŘEDMĚT PROSEMINÁŘE: dějiny č. a m. AE, opakování metod prospekce a datace, surovina ae. nálezů.

1. DĚJINY BĀDÁNÍ

V Čechách jsou počátky odborného zájmu od pravěk spjaty s osobnostmi jako je **Josef Dobrovský** - zakladatel slavistiky, **František Palacký** - zakladatel Archeologického sboru při Českém muzeu a hlavní iniciátor založení odborného časopisu Památky archeologické a místopisné (dnes jen PA) roku 1854 a **Jan Erazim Wocel** - profesor starožitností (tehdejší představa o AE) na pražské universitě, autor první syntézy o č. pravěku „Pravěk země české“ 1866 a vydavatel nejstaršího č. periodika o pravěku Listy archeologické, které vycházelo krátce před založením PA. První používá Thompsonovo trojčlenné dělení pravěku (1836). První profesionální archeolog v terénu - Josef Krolmus (hl. slovanská problematika).

Poslední velkou osobností starožitnického období č. AE byl **Josef Ladislav Píč**, představitel tzv. muzejní školy (Jan a Bohuslav Hellichové, Jan Vaněk, Josef Felcman, Kliment Čermák). Je představitelem ještě romantického pojetí AE, zastáncem neexistence neolitu u nás a řady dalších konzervativních teorií, zároveň však autor prací: „Starožitnosti země české“ 1899-1909 a „Přehled české archeologie“ 1908.

Koncem 19. st. nastupuje nová generace badatelů, reprezentanti tzv. universitní školy, kteří vyvrátili řadu starých teorií, prokázali existenci a bohaté rozvinutí neolitu i eneolitu v našich zemích a zasadili se o zavedení vědecktějších metod výkopových prací, včetně dokumentace. V jejich čele stál **Lubor Niederle** - zakladatel moderní č. AE a autor monumentálního díla „Slovanské starožitnosti“ 1902-1925. Již roku 1894 vydal společně s Karlem Buchtelou a Jindřichem Matiegkou moderní syntézu „Lidstvo v době předhistorické“, také se podíleli na přípravě Národopisné výstavy a založení časopisu Český lid (zde později převládla složka etnografická). **Karel Buchtela** vybudoval významné postavení roku 1919 založeného Státního archeologického ústavu (od 1953 AÚ ČSAV) a významně se zasloužil především o rozvoj ae práce v terénu. Nástupci Niederlovými byli

v meziválečném a poválečném období především **Albín Stocký** - autor díla „Pravěk země české. Věk kamenný“ 1926, **Jaroslav Schráníl** - autor díla „Vorgeschichte Böhmens und Mährens“ 1928, který první poukázal na JV původ raněbronzových kultur v opozici rozvíjející se německé škole, která se záhy dostala do závislosti na tehdejší politice říše (nordický původ civilizace d. bronzové, Indogermáni, ...), **Jan Eisner** - „Rukověť slovanské archeologie“ 1966, který se významně zasloužil o rozvoj ae. bádání na Slovensku a **Jan Filip** - autor řady základních prací o laténu, lužické kultuře aj. a také syntézy „Pravěké Československo“ 1948. Buchtelovým nástupcem ve vedení a koncepci SAÚ byl především **Jaroslav Böhm** - „Kronika objeveného věku“ 1941. O moderní pojetí muzejní složky archeologické práce se zasloužil především **Jiří Neústupný** - „Pravěk lidstva“ 1946. O moderních badatelích se budete dozvídat postupně v průběhu přednášek, podle toho, které oblasti se věnovali.

Za první osobnost moravské AE je považován **Jindřich Wankel**, amaterský archeolog, který prozkoumal řadu jeskyní M. krasu a započal i výzkumy v Předmostí u Přerova. Většina jeho zásadních objevů je vázána k moravskému paleolitu, neméně významný je ale i objev zvláštní nálezové situace v Býčí skále z doby halštatské, přestože Wankelova senzační interpretace byla záhy zpochybněna. Wankel udržoval kontakty s řadou věhlasných evropských badatelů a velmi se zasloužil o zviditelnění moravské archeologie i památek na mezinárodním plénu, v čemž na něj navázal i jeho vnuk Karel Absolon. Wankelovi současníci a spolupracovníci založili 1883 Vlastivědný muzejný spolek v Olomouci, který prezentoval výsledky bádání ve vlastním časopise (ČVMMSO). K profesionalizaci AE na Moravě došlo až později, proto se tu uplatnila řada velmi vzdělaných amaterských badatelů. Na Wankelovy výzkumy paleolitu v M. krasu navázal **Karel Jaroslav Maška**, **Josef Szombathey**, **Jan Kniez**, **Martin Kříž**, problematice neolitu a eneolitu se věnoval **Jaroslav Palliardi**, autor celé koncepce a stratigrafické řady tohoto období na Moravě (MMK, jevišovická stratigrafie, ...), **Josef Hladík** prováděl první výzkumy na obřanském Hradisku a dalších lokalitách moravského halštatu. Významnými mezníky rozvoje organizace ae. bádání jsou pak roky 1853 - založení Matice moravské, 1888 - založení brněnského muzejního spolku a 1906 - založení Moravského archeologického klubu, jehož hlavní osobností byl především **Inocenc Ladislav Červinka**. Ten již dříve vydával vlastní časopis Pravěk a vytvořil soupisy lokalit de facto pro všechna období pravěku na Moravě - „Morava za pravěku“ 1902, Slované na Moravě a říše Velkomoravská“ 1928 atd. V meziválečném období se stal vůdčí osobností moravské AE **Karel Absolon** - soustředil řadu soukromých paleolitických sbírek a založil Diluviální oddíl MZM a z nějž pak vznikl ústav Anthropos

při MZM v Brně, vytvořil koncepci moravského paleolitu, založenou na dominantní pozici pavlovienu a negaci staršího osídlení na Moravě. Jeho osoba je spjata i s řadou unikátních objevů v DV a Předmostí. Prvním školeným archeologem byl až Absolonův současník **Josef Skutil**, dále **Karel Tihelka** a **Vilém Hrubý** (slovanská problematika - Staré Město u UH, ale i stf. d. bronzová a halštát). Samostatný Ústav pro prehistorii a protohistorii na FF MU založil až **Emanuel Šimek** r. 1930, zasloužil se i o profesionalizaci ae. výzkumu na Moravě a vlastní vědeckou činností o poznání doby římské na Moravě. Jeho nástupcem na FF byl **František Kalousek** (hl. d. bronzová) a po něm **Josef Poulík**, který rovněž pozdvihl AÚ ČSAV v Brně. Byl jedním z nejznámějších badatelů slovanské archeologie, autor řady moderních syntéz - „Staroslovanská Morava“ 1948, „Staří Moravané budují svůj stát“ 1960, „Mikulčice...“ 1975 atd.

Na Slovensku se rozvíjí moderní ae. bádání až po obnovení university v Bratislavě 1918 a založení SNM. Prvním profesorem prehistorie byl **Jan Eisner** - také autor první syntézy „Slovensko v pravěku“ 1933, jeho nástupcem pak **Vojtěch Budínský-Krička** - „Pravek východného Slovenska“ 1966, dále **Ján Dekan** - „Velká Morava. Doba a umenie“ 1976 a **Bohuslav Novotný** - „Encyklopédia archeológie“ 1986.

2. METODY PROSPEKCE

Destrukční - sondáž, vrt, vzorková prospekce

Nedestrukční - metody povrchových signálů - terénní pozorování (valy, deprese), letecká prospekce (odlišná barva, rychlejší tání na tmavé, vegetační odchylky), sběry

- geofyzikální metody - indukční, m. vyvolané polarizace, seismická, elektroodporová, gravimetrická, magnetometrická, příležitostně i detektory kovů.

3. METODY DATAČE

Archeologie nejběžněji pracuje s metodami relativní chronologie, základem ae. koncepce je především **stratigrafie** a **typologie**. Stratigrafie (vertikální a horizontální) vychází ze základní poučky „co je níže, je starší, co výše, je mladší“ a „co je porušováno je starší, co porušuje je mladší“. Nejprve je samozřejmě nutno vyloučit achronologické situace způsobené sesuvy, soliflukcí, pozdějšími zásahy včetně recentních. Typologie hmotných ae. pramenů vychází z původní představy vývojových trendů. Jde zjednodušeně o komparaci absolutně datovaného materiálu s nálezy, které nelze takto datovat, zjištění chronologicky limitovaných charakteristik a konstrukci tzv. typologických řad.

Další metody relativní chronologie: **fluorové testy** srovnávají obsah fluoru, uranu a dusíku v nalezeném osteologickém materiálu s těmito hodnotami kostí z absolutně datovaných celků.

Metody absolutní datace jsou značně finančně náročné a posouzení vzorku vyžaduje velmi kvalitní laboratorní vybavení. Moravské i české vzorky jsou většinou analyzovány na zahraničních pracovištích - především universitě v Groningen a Heidelberg, nověji v Saarbrücken i jinde. Nejběžnější je **radiokarbonová metoda** - zjištění stupně rozpadu radioaktivních izotopů uhlíku C_{14} (poločas rozpadu je asi 5 700 let). Poměrně přesná je asi do -40 000 let, používá se na datování celků od mladého paleolitu dále. V současné době se užívají tzv. kalibrovaná data, tedy zpřesňovaná komparací s jiným absolutně datačním systémem. RC roky nemusí zcela odpovídat roku kalendářnímu a kalibrací se odchylka minimalizuje. Lze ji použít všude, kde se dochovávají organika, včetně zuhelnatělých, fixovaných korozií atd.

Pro starší období se příležitostně užívají další radiometrické metody:

kalium argonová - vyvřeliny

kyslíková - mořské sedimenty

uran U_{238} - travertiny

a dále metoda **elektrospinová** - zubní emaily savců a **paleomagnetická** - kolísání směru a intenzity geomagnetického pole Země, důležité je hlavně poslední přepólování zhruba před 700 000 lety (rozhraní epoch Matuyama - Brunhes), pro značnou nespolehlivost se ustupuje od metody analýzy **aminokyselin** (po určité době se mění točivost) a tzv. **Milankovičovy křivky** (aplikace astronomických měření na stratigrafii).

Pro mladší období pravěku se úspěšně používá především **dendrochronologických křivek** a **termoluminiscence**, která je založena faktu, že vypálená hlína nebo sílexy za podmínky uložení mimo dosah světla hromadí jakousi potencionální energii, kterou lze uměle uvolnit jako záření - luminiscenci, jehož intenzita má chronologický aspekt. Dále se používá i metoda **palinologická** - rozbor uchovaných pylových zrn, rekonstrukce vegetačního pokryvu daného terénu v dané době, který lze zařadit do chronologického systému vývoje vegetace. Příležitostně dále metody **geochronologie** (studium varvů - mikrovrstviček usazených na pobřeží v době odtávání ledovce), **glottochronologie** (lingvistické studium o štěpení jazyků z původního boreálního či nostratického jazykového společenství) atd.

4. SUROVINA V PRAVĚKU

Kámen je nejstarší dochovanou surovinou ae. nálezů, použití záměrně upraveného valounu je již prokazatelně lidský projev, narozdíl od příležitostného využívání kamene pokročilými opicemi (tzv. lidoopi). Původně byl vhodný kámen jen otloukán a štípán, od neolitu se výrazněji používá i tzv. broušené industrie, ačkoli první artefakty vyrobené technologií broušení jsou známy již z moravského pavlovienu, nešlo ovšem o nástroje. Nejvýznamnější suroviny pro **ŠI** - silicity (rohovce, pazourky, radiolary, ..), sopečná skla (hl. obsidián), méně se užívaly i více kvalitní drahokamy (křišťál, achát, jaspis, vltavín) a málo kvalitní křemence a křemeny. **BI** obvykle používá břidlice a amfibolity, rovněž se objeví ušlechtlejší jadeit, nefrif, serpentinit či mramor nebo suroviny méně vhodné jako droba, vápenec, pískovec atd. O technologiích později. V rámci tzv. neutilitárního využití - především ke zdobení - se využívaly v pravěku tzv. organolity - tedy kameny organického původu, vlivem zvláštních podmínek petrifikované - jantar (jantarová stezka přes Moravu, zdroje v Pobaltí, lokálně též Rumunsko, Sicílie a Španělsko, petrifikovaná smůla jehličnanů) a švartna/sapropelit (hl. v latěnu, zdroje na Kladensku).

Dřevo a další organika jako zvířecí kůže a textil se dochovávají jen ve výjimečných podmínkách, **dřevo** je jistě nejstaším materiálem používaným lidskou formou, nejstarší dochovaný předmět je ratiště či násada kamenné zbraně z Clacton on Sea v jv. Anglii ze starého paleolitu. Nejstarší doklady jakési **textilní** struktury pochází z moravského pavlovienu, nejspíše se ale v této době omezuje na různé šňůrky, síťky atd. Doklady skutečné textilní výroby pochází až z neolitu - přesleny, tkalcovská závaží. Zvířecí **kůže** byly využívány od dob prvních loveckých úspěchů pravěkých lidí.

Lépe se dochovávají **kostěnné a parohové artefakty**, rovněž využívané lidmi od počátku, zvláště pro jejich snadné opracování a trvanlivost. Z mladého paleolitu jsou již známy např. jehly s oušky, složené píšťalky (Dolní Věstonice), umělecké předměty a pod. Do rámce KPI se počítá i slonovina, mamutovina, případně především ke zdobení využívané schránky měkkýšů.

Podstatně později se začala využívat k výrobě tvárná hlína, nejprve sušená, později vypalovaná na keramiku. Nejstarší dosud známá **keramika** pochází z kontextu moravského pavlovienu, používala se na výrobu zvířecí a ženské plastiky, uplatňované nejspíše v oblasti kultu. Keramické nádoby jsou známy až od neolitu a vedle ŠI v paleolitu a kovové industrie jsou nejvýznamnějším pramenem relativní chronologie a kulturního určení nálezových celků.

Nejstarším používaným kovem je **měď**, nejstarší doklady zpracování pochází již z lokalit akeramického neolitu na Předním východě, kdy byla zpracovávána přírodní žilná forma z místních zdrojů za studena. První drobné měděné předměty se na Moravě objevují s nástupem eneolitu, pro střední Evropu se ovšem nepoužívá starší název doba měděná, protože nedochází k dominantnímu uplatnění mědi ve výrobě, nejčastěji se objeví jako ozdoba, méně jako drobný nástroj jako je klínek či dlátko. Sekery a dýčky se vyskytnou až závěrem této epochy. Ve střední Evropě je získávána tavbou z měděných hornin, čistá se nevyskytuje, nejbližší prokázaná pravěká těžba mědi probíhala na lokalitě Špania dolina ve Starých horách na středním Slovensku, zdroje - Rodopi v Bulharsku, Sedmihradsko, Alpy.

Bronz (slitina Cu a Sn 92-88/8-12%) je dominantní surovinou v mladším pravěku, nejstarší až kolem 1 900/1 800 p. v kontextu únětické kultury. Poměrně záhy se rozvíjí výroba řady nástrojů a zvláště militárií, nutně dochází k rozvoji specializované výroby - prařemesel a rozvoji obchodu. Již v době bronzové se počítá s prvními směnnými ekvivalenty - tzv. premonetární platidla (hřivny, žebra, AU osmičky, kroužky, ...).

Železo získané tavbou je známo od 15 st. p. n. l. na Předním východě, od 12 st. p. n. l. ve Sředomoří a až od 8 st. p. n. l. ve střední Evropě (s vyjimkou několika importů zjištěných již na konci starší doby bronzové a v jejím závěru). Poměrně snadná dostupnost umožnila po zvládnutí technologie úplné zobecnění kovu v nejširších vrstvách obyvatelstva, od počátku dominuje především ve výrobě nástrojů, militárií, případně stavebních kování a potřeb, lokálně se však prosazuje i ve výrobě šperků atd. V některých obdobích a kulturních kontextech byly v oblibě bimetalické předměty.

Jen okrajově se ve střední Evropě používalo **zlato**, **stříbro** a případně **elektron**. Jde vždy o předměty reprezentativní funkce, zvláště o šperky, vyskytnou se i luxusní zbraně, kovové nádoby (obvykle importované z pokročilejších oblastí). Podobně bylo surovinou vyhrazenou formující se vyšší společenské vrstvě i **sklo**, vesměs importované. Nejstarší doklady spadají do počátku doby bronzové, což snad souvisí s obecným rozvojem dálkového obchodu, jehož prostřednictvím se sem dostávalo. Jde výhradně o fajánsové korálky, později bohatých barev a tvarů, v latěnu se častěji objeví skleněné náramky, nádoby častěji až v souvislosti s římským dovozem po změně letopočtu, i když nejstarší nálezy na lokalitě Hallstatt pochází již z doby železné.

2. hodina

PŘEDMĚT PŘEDNÁŠKY: přírodní prostředí v pravěku, význam antropogenní činnosti ve vývoji ekosystému, antropogeneze, kreacionismus, evolucionismus, doklady existence nejstarších vývojových forem rodu Homo.

PŘEDMĚT PROSEMINÁŘE: opakování a ilustrace problémů antropogeneze = periodizace ledových dob, paleomagnetické rozhraní, nálezy nejstarších lidských forem a základní antropologická charakteristika

1. PERIODIZACE

Klimatologická periodizace vychází ze střídání teplých a chladných výkyvů, které charakterizují oddíl kvartéru zvaný pleistocén. Chladné výkyvy (tzv. doby ledové) - **glaciály** se v geologických procesech odráží vznikem a usazováním spraší (horniny jsou rozrušovány mrazem a chladným větrem, praskají a drolí se). Naopak teplé výkyvy - **interglaciály** charakterizuje usazování tmavých půd s velkým obsahem humusu, kterým je obohacena bujná vegetace. Chladné a suché klima se také nazývá **aridní** a teplé vlhké pak **humidní**. Jednotlivé glaciály i interglaciály zahrnují řadu klimatických výkyvů, obecně nejvýraznější pokles teplot je nazýván **pleniglaciálem**, chladné výkyvy **stadiály** a teplejší výkyvy v rámci glaciálu pak **interpleniglaciály** a **interstadiály**. Rozsah zalednění se rekonstruuje jak podle terénních projevů - morény, kary, ledovcová jezera, tak podle dalších geologických, půdních a osteologických jevů. Hlavními důsledky klimatických oscilací, které lze chronologicky využít, je vznik říčních teras (střídá se prohlubování řečiště přívalovými dešti humidního období a zanášení rozrušenými horninami v aridním období), vznik tzv. varvů (viz minulá hodina) a střídání teplomilné a chladnomilné fauny, poměrně dobře dokumentované i na našem území. Významné **sprašové profily** - DV, Červený kopec v Brně aj.

Běžně se rozlišují 4 hlavní glaciály - gūnz, mindel, riss a wūrm. Byla rozlišena i některá starší zalednění, v té době se ovšem lidská forma v Evropě ještě nevyskytovala a pro archeologické třídění nejsou podstatné.

GŪNZ končí asi kolem 900 000 let BP

G/M = cromer 900 000 - 600 000 BP

MINDEL (elster) 600 000 - 500 000 BP

M/R = holstein 500 000 - 400 000 BP

RISS - R₁ saale 400 000 - 300 000 BP

- interstadiál treene 300 000 - 200 000 BP

- R₂ warthe 200 000 - 150 000 BP

R/W = eem 150 000 - 70 000 BP

WÜRM (wisel) 70 000 - 10 000 BP (W₁ do 40 000 BP, interplenigl. hengelo 38 - 36, chladný arci 36 - 33, teplý denecamp 32 - 28, W₂ 28 - 15 000 BP s teplými oscilacemi tursac, bölling, alleröd a chladnými dryas 1 - 3, pak plynulý ústup ledovce).

následuje vývoj tzv. geologické současnosti HOLOCÉNU

Z paleomagnetických rozhraní je pro archeologii podstatné až poslední přepólování Země. Starší paleomagnetické epochy olduvai, gilsá, jaramillo se vývoje lidské formy v Evropě netýkají. Rozhraní posledních dvou epoch **matuyama** / **brunhes** kolem 700 000 BP bylo dlouho považováno za spodní hranici výskytu lidské formy ve střední Evropě. Hlubší datování bylo nově zjištěno na lokalitě Beroun IIIA₆ v Čechách nebo na Červeném kopci v Brně.

Archeologické členění se váže na výrazné změny v hmotné kultuře, především na technologický vývoj ŠI, počátek užívání a později rozněcování ohně, rozvoj loveckých schopností až k organizovanému lovu, rozvoj neutilitárních činností dokumentovaný tzv. uměleckými a kultovními předměty atd.

Starý paleolit 1 mil./ 800 000 BP - 250 000 BP: lidská forma HOMO ERECTUS rozšiřuje svůj sídelní areál do střední Evropy jen v teplých obdobích interglaciálů, poprvé v cromeru. Synchron s G/M = cromer, v M nic, M/R = holstein.

Střední paleolit 250 000 - 40 000 BP: nositelem středopaleolitických kultur je forma HOMO SAPIENS NEANDERTALENSIS, která již sídlí ve střední Evropě trvale, i během glaciálů. Synchron R₁ - saale, interstadiál treene, R₂ - warthe, R/W = eem, W₁ (pleniglaciál A).

Mladý paleolit 40 000 - 11 000 BP (tzn. končí asi 9 000 p. n. l.). Předpokládá se, že nositeli přechodných časně mladopaleolitických kultur (bohunicien, szeletien) byli ještě neandertálci, z jejich kontextu však antropologické nálezy nejsou zatím známy. Nositeli mladších kultur jsou již prokazatelně moderní lidské formy typu HOMO SAPIENS SAPIENS - rozlišuje se řada variant, nejznámější je typ Cromagnon a varianta Homo S. předmostensis. Synchron interpleniglaciál hengelo, W₂ (pleniglaciál B).

Pozdní paleolit 9 000 - 8 000 p. n. l.

Mezolit 7 000 - 6 000 p. n. l. s dlouhodobým přežíváním v periferních oblastech (německé a polské Pobaltí, Skandinávie, většina Pyrenejského poloostrova a pobřeží Atlantiku, Britské ostrovy, ...).

2. ANTROPOGENEZE

Velmi zjednodušené zařazení člověka do biologické taxonomie -

řád Primates - jisté rozvinutí pažního pletence, paží a vlastní ruky = uchování klavikul - klíčních kostí, přestavba lokte umožňující pronaci a supinaci, pětiprsté končetiny s rozvinutou uchopovací schopností vlivem opozičního postavení palce, nahrazení drápů nehty a rozvoj hmatových polštářků, dále plochonohé dolní končetiny svědčící o alespoň příležitostné bipedii, frontálně orientované očné očníce umožňující prostorové vidění, redukce některých primitivních znaků obličejového skeletu, především změna zubního vzorce z I3-C1-Pm4-M3 na I2-C1-Pm2-M3 (incisus = řezák, caninus = špičák, praemolarius = třenový zub, molarius = stolička), která přinesla zkracování obličejového skeletu, regrese čichového laloku a rozvoj koncového mozku společně se zvětšováním mozkovny.

podřád Simae (opice) - **nadčeleď Hominoidea** (Anthropoides - nejvyšší primáti). Ta zahrnuje i dvě čeledi, které již vykazují jisté lidské znaky. Čeleď Pongidae s rody dříve považovanými za lidské předky, např. Aegyptopithecus, Dryopithecus či Silvapithecus a rodem Ramapithecus - nejvyvinutějším a nejmladším rodem této čeledi, který dosahuje i 2. funkčního komplexu procesu hominizace. **Čeleď Hominidae** = lidé zahrnuje ještě v rodu Australopithecus řadu spíše opičích než lidských forem, gracilní druh Australopithecus africanus je již chápán jako přímý předek zástupců **rodu Homo**. Rod Homo pak zahrnuje druhy H. habilis, H. erectus a H. sapiens s řadou vývojových forem.

Proces hominizace

1. funkční komplex je společný pro Pongidae i Hominidae, skelet je charakterizován zpředu zploštělým hrudníkem a rozvinutým pletencem pažním, který umožňuje plný krouživý pohyb paže.

2. f. komplex typický jen pro Hominidae, přestavba pánevního pletence a přechod k bipedii, vlivem vzpřímení dochází k posunu týlního otvoru na spodinu lebeční, dvojesovitému prohnutí páteře a vývoji meziobratlových plotének (mnohem větší zatížení páteře a nutnost tlumení nárazů při chůzi), vyklenutí a zesílení stehenních kostí, přestavba kolene chráněného menisky, kotníků a rozvoj nožní klenby. Zároveň vzpřímení v dalším vývoji způsobilo pokles hrtanu a prodloužení rezonační trubice.

3. f. komplex přináší další změny lebky, neurokranium je již větší než splachnokranium, ústup supraorbit (nadočnicové oblouky), rozvoj bradového výběžku, na nějž se váží úpony jazyka.

4. f. komplex = sapientace, dosažena pouze zástupci rodu Homo. Další rozvoj vlastní ruky a vznik schopnosti artikulované řeči. Zmíněné prodloužení rezonanční trubice umožnilo větší variabilitu tónů a vystoupení patra společně se zkrácením zubního oblouku, uvolnění rtů a vystoupení jazyka z tzv. opičí jamky díky úponům na rozvíjející se bradě podpořilo artikulaci. Zároveň se rozvíjí Broccovo centrum řeči v oblasti spánkového laloku a principy chápání a paměti, které jsou pro vznik řečového kódu nutností. Homo erectus měl ještě širokou ruku s krátkými silnými prsty, jejichž pohyby byly ještě toporné. Také patro bylo ještě ploché a velké, byl ale již schopen vydávat článkované zvuky - tzv. předartikulační období řeči. Vyvinutí neandertálci měli ruku již obratnější, roste délka palce, hlasivky mají dosud ostré okraje a bradový výběžek není příliš rozvinutý, tvrdé patro je však již mírně vyklenuté, předpokládá se drsný, hlubší hlas s počátky artikulace - tzv. rudimentální článkovaná řeč. Až moderní lidská forma H. s. sapiens je schopna jemné práce rukou - umělecké předměty, technologicky náročné výrobky,... a také plně artikulované řeči tzv. nostratického či preboreálního jazykového společenství, které se štěpí až kolem 6 000 p. n. l. na samém konci mezolitu či počátku neolitu.

Ramapithecus - není lidská forma, ale skelet vykazuje řadu pokročilých „lidských“ znaků. Výskyt je datován asi 14 - 12 mil. let BP (miocén/pliocén), nález Sivalické hory v Indii, převažující bipedie, sdružování do tlup, užívání neupravených větví a kamenů k obraně, vegetariáni, příležitostná konzumace masa. Toho jsou schopni i vyvinutí lidoopi jako šimpanz nebo gorila.

Australopithecus - výskyt datován do svrchního (mladého) pliocénu 5/4 - 2 mil let BP, výchozí forma A. afarensis je rekonstruována podle samičího skeletu z Hadaru v Etiopii - tzv. Lucy, má zaoblený týl, nápadný torus supraorbitalis (nadočnicový oblouk) a bipední znaky ve stavbě pánve a femuru. Dále se vyvíjí do archaičtější formy A. robustus s nedokonalým vzpřímením a hlavou mezi rameny, s charakteristickým sagitálním hřebenem (v předozadním směru na hlavě, úpon mohutných žvýkacích svalů), 150-160 cm a 60-70 kg. Pokročilejší forma A. africanus je značně gracilnější, lépe uzpůsobená otevřenému ekosystému. Týlní otvor je dole, hlava je tedy držena zpříma, bez vysunutí vpřed, zuby nepřecházejí nijak výrazně, svědčí o častějším příjmu masité stravy. Výška 130-145 cm, váha 35-45 kg, obsah mozkovny malý 450-530/550 cm³. Používali kostěné, dřevěné i kamenné nástroje, ovšem bez záměrné úpravy či výroby.

Homo habilis - nejstarší lidská forma, spadá společně s pozdějším Homo erectus do kategorie archantropinů s výskytem jen ve starém paleolitu. Habilin se v Evropě

nevyskytoval, žil asi 2,5 - 1,8 mil let BP v Africe. První objev v Olduvaiské rokli v Tanzanii, odkud pochází několik rekonstruovaných skeletů, dále Turkana (Rudolfovo jezero) v Keni a lokalita Gona v Etiopii. Průvodní oblázková ŠI byla nazvána olduvan, je záměrně upravována. Výška 120-125 cm, váha asi 40 kg, obsah mozkovny více než 600 cm³, chrup lidský se znaky všežravců, výrazněji zaoblený týl (vývoj týlního laloku), palec dosud krátký, prstní články široké a zakřivené, prokazatelná úplná bipedie s vyvinutou nožní klenbou.

Homo erectus - nejstarší formy již kolem 1,8 mil BP, rozsídlení do Evropy i Asie, proto je již vyvinuta řada variant - V. Afrika (Koobi Fora a Nariokotome v Etiopii), ve V. Asii ohniska na Jávě (Trinil, Modjokerto) a v Číně (Čou-kchou-tien), v Evropě Mauer a Bilzingsleben v SRN, Vértesszöllös v Maďarsku, Petralona v Řecku. Velmi nejistě zatím část zubu z Přezletic. Poměrně robusní, výška kolem 180 cm, váha 80 kg, mohutný trup a krátký krk, mimořádně silná svalovina končetin a žvýkacích svalů, dlouhá plochá mozkovna s výraznými supraorbitami a obsahem až 1 100 cm³, čelisti značně vybočovaly a bradový výběžek nebyl příliš vyvinutý. Převaha masité stravy souvisí s výrazným rozvinutím svaloviny, erektové již využívali a udržovali oheň přirozeného původu pro vyhřívání obydlí. Zároveň postupně ztrácí souvislý vlasový pokryv těla. Valounová industrie acheuléen - úprava kusu několika údery o podložku = clactonská metoda, nebo obitím jiným kamenem. V Bilzingsleben a Vértesszöllös byla zjištěna již ústěpová drobnotvará industrie.

Homo sapiens zahrnuje starobylejší formy paleoantropinů, vyvíjejících se v rámci středního paleolitu a neoantropinů - nositelů progresivních kultur mladého paleolitu a mladších období. Mezi paleoantropiny patří formy **H. s. steinheimensis** (vedlejší vývojová větev s řadou regresí - Steinheim SRN, Swanscombe GB, Montmaurin FR, Arago ŠP, Broken Hill VAfr), tzv. **anteneandertálci** (kolem 100 000 BP, v Evropě Krapina v Chorvatsku, Ehrinsdorf SRN, v ČR hl. Ochoz, Kůlna, Šipka na Slovensku Šala nad Váhom) a **klasičtí neandertálci** (H. s. neandertalensis). Objevuje se v Evropě již kolem 130 000 BP a přežívá nejméně do 40 000 BP až do počátku mladého paleolitu. Robusností tělesných znaků se odlišují od ostatních forem, jde o slepou větev lidské formy, která se již dále nevyvíjela, končetiny jsou kratší, držení těla nachýlené dopředu, velká hlava, obsah mozkovny větší než dnes 1 300 - 1 600 cm³, ale rozumová schopnost je závislá na kvalitě spojů, nikoli jen na velikosti mozku. Pokročilé znaky na patře a čelisti i progresivní vývoj ruky nicméně poukazují na vysoké postavení v pomyslném vývojovém systému. Jistá je schopnost nejen udržovat, ale i rozdělovat oheň, transportovat vodu a surovinu v kůžích, zřejmá je jistá ekonomie surovin a jistá míra prostorové představivosti - užívání levalloiské metody, rovněž specializovaný lov, sociální citění (živení zraněných a postižených) i vztah k mrtvým (první

hroby, milodary nebo doklady jistých představ - body na deskách hrobů v La Ferraise, květiny v Shanidar v Iráku nebo kozorožčí rohy v Tešik Taš v Uzbekistanu, nenutriční antropofagie v jeskyních - Krapina v Chorvatsku, Hortus ve Fr., Guattari v It.). Výlitek mozkovny klasického neandertálce z Gánovců na Slovensku.

Mezi neoantropiny se řadí četné varianty druhu **H. s. sapiens fossilis**, z nichž nejstarší jsou známy z Afriky již z doby před 100 000 lety BP, tedy v době plného rozvoje předchozí formy. Odtud se rozšířili po celém světě, kolem 40 000 let BP také do Ameriky a Austrálie a dali vznik jednotlivým lidským rasám a morfologickým variantám. Ve střední Evropě se uplatnila zvláště starší varianta H. předmostensis (Mladeč, Předmostí u Přerova, Brno) a mladší cromagnonská (DV, Pavlov). Výrazná variabilita hmotné kultury, umělecké projevy (hudba, výtvarné u.), rozvinutí kultu, společenských vazeb, častější pohřbívání. Vyvíjí se dále přes pravěk a středověk až k současné recentní formě.

3. hodina

PŘEDMĚT PŘEDNÁŠKY: dějiny paleolitu a mezolitu, geologická a archeologická chronologie, základní kultury, projevy duchovního života (pohřby, neutilitární předměty, tzv. pleistocénní umění).

PŘEDMĚT PROSEMINÁŘE: demonstrace ŠI a kulturních projevů, základní lokality, badatelé. Vysvětlení základních pojmů - jádro, úštěp, čepel, clacton, levallois, bulbus,...

1. STARÝ PALEOLIT

Lidská forma - homo erectus se v Evropě objevuje jen v interglaciálech Cromer a Holstein, v obživě dominuje sběr, příležitostný lov drobných živočichů, předpokládá se i přiživování na kořisti velkých šelem a na padlých kusech. V Evropě často osidlují okolí vývěrů termálních pramenů (teplo), v Z. Evropě jsou známy již nejstarší **obytné objekty** - nepravidelné, mírně zahlobené ovály z Terra Amata u Nice a Lazaret u Nice FR, Benóza IT (vyloženy obrázky).

ŠI je zaměřena na jádro - kus suroviny vhodného tvaru (obvykle valoun) se alespoň dvěma údery buď jiným kamenem (= otloukač) nebo úderem o kamennou podložku (= clactonská metoda) funkčně upraví.

A. Nejstarší jednoduché nástroje tzv. **valounové industrie** - chopper (sekáč s unifaciální úpravou), chopping tool (sekáč s bifaciální úpravou ostří) vyráběné oběma způsoby. Pod paleomagnetickým rozhraním Beroun IIIA₆ a Červený kopec u Brna. Nad rozhraním v Čechách vydělen tzv. přezleticien a bohémien (Přezletice, Bečov I), na Moravě významná zvl. jeskynní lokalita Stránská skála u Brna, datováno 600 000 BP - nejstarší doklady používání ohně na našem území, již úštěpová (= pokročilejší) industrie, ocasní obratel slona s vějířovitě rozmístěnými rýžkami. Nálezy ŠI z teras - Přibice, Mlázice na Moravě, Suchdol v Čechách.

B. koncem st. paleolitu, v holsteínu se objevuje jednak vyvinutá technologie valounové industrie - tzv. **acheuléen** - jádro je opracováno plošnou retuší, tedy více přizpůsobováno do ruky, typickým projevem hl. pěstní klíny (bifasy), ještě hrubé s nepravidelným klikatkovitým ostřím a neúplnou plošnou retuší. Druhou linii tvoří počínající **úštěpová industrie**, ekonomičtější využití suroviny. Typické pro clactonienské úštěpy jsou vysoké výrazné bulby a tupý úhel patky.

2. STŘEDNÍ PALEOLIT

Lidská forma - anteneandertálci: moravské jeskyně Šipka (dětská mandibula), Kůlna (část horní čelisti a mozkovny, 3 stoličky), Ochoz (mandibula).

- neandertálci: Ehrinsdorf a Taubach SRN, Gánovce SR.

Výrazné osidlování jeskyň, ale existují i otevřená **sídlště** s obytnými objekty - Bečov II (interriss = treene), Brno - Maloměřice. První pietní **pohřby** - La Ferraise FR, Shanidar (Irák), Tešik Taš (Uzbekistán) atd, také rituální antropofagie - Hortus FR, Krapina HR, Guattari - Circeo IT v jeskyních. Neutilitární „estetizující“ projevy v kosti - jeskyně Tata MAĎ (lamela ze slonoviny vybroušená do oválu se stopami barviva), La Ferraise (svazčité rýhy na destičce) a Bačo Kiro JUG (cikcakový motiv).

ŠI A. na počátku stř. paleolitu přežívá linie **mladého acheuléenu** s velmi pečlivě plošně retušovanými bifasy s rovným ostřím, úplnou plošnou retuší a mandlovitým tvarem. Na tuto tradici do jisté míry navazuje část industrie micoquienu a později szeletien. Hlavní lokality - Bečov IV, Karolín.

B. Rozvíjí se především úštěpová industrie **mousterienu** (levalloiská metoda, typické trojúhelníkovité hroty, lokality Šipka, Ochoz), **micoquienu** (plošná retuš, klínky a klínové nože, nepoužívá levalloiskou metodu, lokality Kůlna vrstva IX - VIa), **taubachienu** (drobnotvará zoubkovaná industrie, hlavně z eemu = R/W, Předmostí II, Kůlna vrstva XI, Gánovce) a **krumlovienu** (tradice valounové a sekáčové industrie bez levalloiské metody, hlavně v eemu v širší oblasti regionu Krumlovského lesa, považován za jeden z kořenů domácího vývoje aurignacienu).

3. MLADÝ PALEOLIT

Lidská forma - pro časně mladopaleolitické kultury s přechodnou industrií se středopaleolitickými i mladopaleolitickými znaky (na Moravě bohuncien s levalloiskou metodou a szeletien s převahou úštěpové industrie a listovitými hroty) se předpokládá ještě neandertálská forma, počínaje aurignaciem je prokázán H. s. sapiens.

Mladý paleolit se rozděluje na 3 chronologické roviny - v **časně fázi** kultury szeletien (40 000 - 35/30 000 BP), bohuncien (40 000 - 33 000 BP), aurignacien (40 000 - 27 000 BP), ve **střední fázi** pavlovien/gravettien (29 000 - 21 000 BP) a epiaurignacien (nejmladší data až 18 000 BP), v **pozdní fázi** přežívá epigravettien (18 000 - 14 000 BP) a nově se rozvíjí magdalenien (v z. Evropě již kolem 17 000 BP, nejstarší data ze stř. Evropy kolem 14 000 BP, plné rozvinutí až 13 000 - 12/11 000 BP).

Obživa - organizovaný lov stádní zvěře (kůň, sob), v pavlovienu vrcholí (mamut - obrovské skládky, sob, nosorožec, kožešinové šelmy, také již ryby), v magdalenieniu opět především sob a kůň, mamutí populace vymizela. **Lovecké nástroje** - v časně fázi v szeletieniu snad listovité hroty, v bohunicieniu levalloiské čepelové hroty, v aurignacienu kostěné hroty mladečského typu, v pavlovienu hroty z mamutoviny a kamenné hroty s otupeným bokem, v magdalenieniu kostěná kopí s krevní rýhou a harpuny.

Sídlíště - ve st. fázi otevřená na terasách, vazba na zdroje surovin (szeletien kolem Krumlovského lesa a v Boskovické brázdě - rohovce, bohunicien na Stránské skále rohovce), jeskyně jen přechodně - útočiště. V aurignacienu doloženy obytné objekty s ohništi uvnitř (Seňa, Barca, Tibava SR). Ve střední fázi - v pavlovienu otevřená sídlíště na říčních terasách s dobrým výhledem na říční nivu, kterou migrovala stádní zvěř, žádná vazba na zdroje surovin ani na jeskyně, na Moravě (DV, Pavlov, Milovice) a na Ukrajině (Kostenki) chaty z mamutích lopatek, klů a dalších kostí, zřejmě překryté větvemi nebo kůžemi. V pozdní fázi - v magdalenieniu návrat do jeskyní, masivní osidlování jeskyň zvl. na Moravě (Pekárna, Býčí skála, Kůlna, Žitného,...), v Čechách jsou naopak častější otevřená sídlíště (Hostim, Kvíc u Slaného).

Pohřby - v časně fázi není znám antropologický materiál ze szeletieniu a bohunicieniu, pro aurignacien je doložen H. s. sapiens z nálezů v Mladečských jeskyních na Moravě a Kotýzu u Koněprus v Čechách, nejde ovšem o pohřby. Ty pocházejí výhradně z kontextu pavlovienu - z DV trojhrob (nevjasněná interpretace M - ? -M), hrob silně skrčené Ž posypané okrem pod mamutí lopatkou zespodu rýhovanou a hrob M silně poškozený soliflukcí. Rovněž z Pavlova M hrob pod rýhovanou mamutí lopatkou. Antropologicky patří ke cromagnonskému typu. Další hroby z Předmostí (20 jedinců, symbolické přidání 2 mamutích lopatek a okrové barvivo) a z Brna (Brno II „hrob kouzelníka“ s mamutovinovou mužskou loutkou, mamutí lopatkou, broušeným kamenným mezikružím, 600 ks ulit kelnatek a 14 malými terčíky - nášivky s rýhami nebo otvory) se řadí antropologicky spíše k typu H. předmostensis. Pohřby jinde v Evropě jsou jen výjimkou, častěji jen na Ukrajině. Pro pozdní fázi - magdalenien nejsou pohřby doloženy, antropologický materiál z Kůlny a jižní odbočky Býčí skály. V z. Evropě jsou naopak v tomto období hroby četné.

Projevy „umělecké“ činnosti - z časně fáze na našem území nejsou známy, pouze z kontextu aurignacienu zřejmě pochází malované červené body v Mladečských jeskyních. V z. Evropě se začíná rozvíjet skalní umění ryté na kamenných blocích pod převisy v Perigordu FR (stylizované zvířecí hlavy a motivy ž. klína) i malované (monochromní malby uhlem v Blaubeuren SRN - Bádensko-Würtenbersko, datované 37 000 BP). V j. Německu se

rozdívá i mobilní umění - drobné plastiky a basreliéfy zvířat a žen hlavně z jeskynních lokalit (Vogelherdt, Hohlenstein, Stratzing,...). V dalším vývoji se pak rozlišují umělecké okruhy frankokantaberský (FR, ŠP), středoevropský a východoevropský. **Frankokantaberské umění** se vyvíjí od aurignacienu, solutréenu a zvláště v magdalenieniu, charakterizují jej především jeskynní malby zvířat, lidský motiv se objeví jen vzácně (kouzelníci ve zvířecí kůži - Trois Frères, Combarelles, Teyjat, ojedinělá je mužská postava poražená bizonem v Lascaux). Běžná je plná malba černou a červenou (Altamira ŠP, Niaux, Lascaux FR), méně často se objeví tzv. špagetovitá malba (Gargas ŠP), vytečkované siluety (Marsoulas FR - kozoroh), tzv. rentgenová malba (Pindal ŠP - mamut se srdcem), případně otisky lidských nohou a rukou atd. Tento okruh později vyznívá v mezolitickém a postmezolitickém skalním umění levantského okruhu, kde již převažuje lidský motiv, často komponovaný do scén - lučišníci, bojovnické a taneční scény,... V rámci místního gravettieniu (mezi solutréenem a magdalenienem) se objevuje i kostěná či hliněná plastika a reliéf - tzv. venuše z Brassempouy, Lespuques, Laussel - basreliéf ženy s rohem hojnosti, malba nikoli. **Středoevropský okruh** je charakterizován především rozvinutým mobilním uměním. Vrcholu dosahuje v gravettieniu/pavlovienu jak v plastice, tak v rytině. V rámci drobné plastiky se rozlišují realistické zoomorfí hliněné i kostěné či mamutovinové (zvl. šelmy - lvi, vlci, rosomák, medvěd, také mamut, sovy), stylizované ženské sošky (DV hliněná, Moravany nad Váhom z mamutoviny, se šňůrou v podpaží, Willendorf a Petřkovice kamenné), unikátní jsou tzv. portréty - venuše Da Vinci z DV a obličej na plátku mamutoviny z Pavlova (neodpovídá antropologicky, jde rovněž o stylizaci), silnější stylizace charakterizuje figurky rodičích žen z mamutích metakarpů, extrémní pak u tzv. vidličkovitých a tyčinkovitých idolů a závěsků v podobě poprsí a klína z DV a Předmostí. Rytiny v kosti jsou vždy geometrizované - unikátní rytina ženy na mamutím klu z Předmostí, mapový přepis z Pavlova. Rovněž zcela ojedinělá v celém evropském paleolitu je mužská loutka z hrobu Brno II na Francouzské ulici. Východoevropský umělecký okruh odpovídá velmi dlouhému vývoji gravettieniu ve V. Evropě, především ženské figurky (Mezin, Gagarino, Kostěnki, Malta na Sibiři). V období magdalenieniu se u nás neobjevuje monumentální skalní umění jako v z. Evropě, ale rozvíjí se linie drobné plastiky a rytiny. Ojedinělá je malba černou barvou v jižní odbočce Býčí skály - kopytník (sob nebo jelen). V plastice dominuje velmi stylizovaný ženský motiv (Pekárna), v rytině především realistické zvířecí motivy (unikátní je spojení několika figur do kompozice - rytiny na koňských žebrech z Pekárny: pasoucí se koně a souboj bizonů) a stylizované rytiny ženských motivů na břidlicových destičkách (Býčí skála, v Čechách Hostim).

Hmotná kultura - bohunicien: levalloiská metoda uplatněná i na čepelové těžbě, rozšíření hlavně na Brněnsku, kde je většina ŠI z rohovce typu Stránská skála, je zjištěn i na Kounicku a v Polsku. Dominují maldopaleolitické typy nástrojů - vrtáky, rydla, škrabadla, čepelové hroty. Hlavní lokality - S. skála, Líšeň, Podolí v Brně, Bohunice.

- szeletien: směs středo- a mladopaleolit. nástrojů, typické listovité hroty a drasadla, také škrabadla a méně rydla, metoda diskovitého a prizmatického sbíjení, navazuje na micoquien, snad ovlivněný aurignacienem. Lokality - Vedrovice V, Jezeřany, Trboušany I, Vincencov, Ondratice, Neslovice.

- aurignacien: čepelová ŠI, kýlovitá škrabadla a rydla s čepelkovitou retuší, hodně rydel a vrtáků, kostěné hroty mladečského typu, dominantní využívání surovin ze vzdálených zdrojů - pazourek a radiolarit. Lokality - Vedrovice I, Tvarožná, Milovice, Mladeč, stránská skála IIa a IIIa, epiaurignacien Stránská skála IV.

- pavlovien: charakteristické mikročepelky a čepele s otupeným bokem, rydla, škrabadla, jemné pilky a dlátka. Vedle toho četná kostěná - mamutovinová industrie - lovecké hroty, šídla, jehly bez oušek, parohové kopáče,... Zvláštnosti - kostěná Panova flétna z DV, umění viz výše, z kamene broušené artefakty - mezikruží, „klíny“, piketovaná koule (hlavně Předmostí). Lokality - DV, Pavlov, Milovice, Předmostí, Petřkovice na Moravě, Lubná v Čechách, Moravany nad Váhom na Slovensku. Epigravetien - Brno Jundrov, Vyškov - Zelená hora, Stadice.

- magdalenien: (Čechy, Morava a Polsko již periferie, dál na východ plynulý vývoj epigravettien až do pozdního paleolitu) čepelky s otupeným bokem, rydla, vrtáky typu Lacan a několikanásobné vrtáčky, poprvé na Moravě jantar (jeskyně Pekárna a Žitného), také křišťál, v parohové industrii poprvé jehly s oušky, tzv. náčelnické hole, harpuny, kopí s krevní rýhou, píšťalky. Lokality - Pekárna, Býčí skála, Žitného j., Kůlna na Moravě, Hostim, Kvíc u Slaného, j. Nad Kačákem a Děravá u Tmaně v Čechách.

4. POZDNÍ PALEOLIT

Osídlení jeskyní slábne, díky oteplení klimatu převažují otevřená sídliště, skupiny nyní cestují za chladnomilnou stádní zvěří ustupující na sever za ledovcem a osídlení je řídké, ŠI se zmenšuje, oblíbené jsou různé typy škrabadel. Na našem území se rozlišuje několik kulturních okruhů, které sem většinou zasahují z okolních oblastí - sk. federmesser (obloukovité nožíky, Chabařovice, Kadaň, Šipka, Čertova díra), epimagdalenien (Kůlna), tarnowien - lokální varianta tišnovien (hroty s vrubem nebo řapem, Tišnov, Ostroměň).

5. MEZOLIT

Mění se způsob života, místo sledování stád vazba na místní vodní a surovinové zdroje v otevřeném terénu mimo jeskyně, značná autargie sídlišť, individuální lov menších zvířat, rozvoj rybolovu a lovu ptactva pomocí luku a šípu, doklady malých monolitických člunů. ŠÍ velmi drobnotvará až mikrolitická - šípky, čepelky, segmentové a trojúhelníkové hroty. Malé skupinky hrobů (Obříství u Mělníka, Františkovy lázně, Staré Město u UH), oválné mírně zahloubené obytné objekty. Obecně doznívající tradice pozdního paleolitu, zásah západoevropského beuronienu do Čech (Ražice) i na Moravu (Smolín, Přibice).

6. BADATELÉ

Bohuslav Klíma - pavlovien, Karel Valoch - micoquien, szeletien, mezolit, Jiří Svoboda - bohunicien, Martin Oliva - vydělení bohunicienu, aurignacien, gravettien, magdalenien - objev jediné skalní malby na Moravě, Petr Neruda - krumlovien, experimentální výroba ŠÍ

4. hodina

PŘEDMĚT PŘEDNÁŠKY: dějiny mladší doby kamenné - neolitu, vznik zemědělské ekonomiky, neolitická evoluce a revoluce, společenský systém, hlavní kultury střeoevropského neolitu.

PŘEDMĚT PROSEMINÁŘE: demonstrace hmotné kultury.

1. TEORIE O VZNIKU NEOLITU

Neolit jako nový ekonomický model vznikl někdy v průběhu 9 - 8 tisíciletí p. n. l. v několika nezávislých - **primárních centrech**, například na Předním východě, v severní Číně, JV Asii, subsaharské Africe, ve střední a jižní Americe. Evropský neolit je spjat s předovýchodní oblastí primárního neolitu - tzv. oblastí **Úrodného půlměsíce** (od Jordánska, Sýrie, Palestiny k pohoří Zagros a dále na SV až ke Kaspickému moři, na Z se k této oblasti počítá ještě turecká Anatolie, později, asi v 7. tisíciletí také Mezopotamie a případně nilská delta v Egyptě). O charakteru změny ekonomického zaměření lidstva v oblastech primárního neolitu existují dvě základní teorie. Starší teorie Gorgona Childea o **neolitické revoluci** původně předpokládala poměrně náhlou změnu vyvolanou změnou klimatických podmínek. Docházelo by k poměrně rychlému usazení, domestikaci zvířat, záměrnému pěstování vhodných plodin a rozvoji výroby keramických nádob, broušené industrie a dalších projevů neolitické hmotné kultury. Roku 1953 byl manželi Braydwoodovými objeven na lokalitě Džarmo tzv. **akeramický neolit**, později zjištěný i na řadě dalších lokalit. Byla tak formulována teorie **neolitické evoluce**, která počítá s plynulým přechodem mezolitické lovecké společnosti k usazené (sedentární) společnosti charakterizované stavbou trvalých pevných příbytků, rozvinutým pohřebním ritem, doklady domestikace menších forem dobytka (ovce, koza) zároveň s doklady lovu a doklady využívání obilnin - kamenné mlýnky, které ovšem nejsou dokladem zemědělské výroby, jen dokladem konzumace. Až v další fázi tohoto vývoje dochází ke vzniku výroby keramických nádob a plnému přechodu k neolitickému ekonomickému modelu. Tzv. n. revoluci můžeme tedy předpokládat jen v oblastech, kam byl tento model přenesen až v plně rozvinuté formě.

Rovněž o mechanismu vlastního přechodu k pěstování plodin existují dvě hlavní teorie. Starší **teorie úrodných oáz** předpokládá, že v místech, kde obiloviny divoce rostly, se usadili původní mezoliti a od prosté sklizně pozvolna přecházejí k výrobě postupně rostoucím zájmem o péči o rostliny (odstraňování plevelů, zavlažování atd). Novější **teorie náhorních rovin** vychází z argumentu, že v místě, kde obiloviny bohatě přirozeně rostly, nebyl důvod je záměrně pěstovat, bylo by to vzhledem k tehdejšímu vybavení neefektivní, jestliže tam obilí

rostlo i bez lidské péče. Proto předpokládá, že zemědělství vzniklo naopak v oblastech, kde obilí přirozeně nerostlo a bylo potřeba je sít, zkvalitňovat půdní podmínky kypřením a snad i primitivním hnojením, zavlažovat,... a tímto mechanismem dochází ke skutečnému přizpůsobení divoké formy obilovin, tedy mutaci, která je pak doložitelná genetickými metodami. Vzniká první „vyšlechtěná“ plodina, která dokládá reálnou existenci zemědělského výrobního procesu.

Vznik neolitu v Evropě se v jednotlivých oblastech liší. Tzv. **difuzionistická teorie** (Gordon Childe) předpokládá přímý fyzický průnik nositelů neolitu z Předního východu, jako relevantní je dosud prokázána metodami genetické AE pro středomořské ostrovy, Itálii, středomořskou část Francie a Pyrenejský poloostrov, kde byl v dnešní populaci zjištěn segment prokazatelně předovýchodního pravěkého původu. **Autochtonistická teorie** (Janus Krzystow Kozlowski) poukazuje na kontinuitu v charakteru a vývoji ŠI a obhájí domácí původ evropského neolitu, který se vyvinul z mezolitického základu. Akeramický neolit byl však dosud spolehlivě prokázán jen v Řecku, Rumunsku a Dalmácii. Zvláště pro střeoevropské prostředí se jako nejpravděpodobnější jeví tzv. **substrátová teorie**. Předpokládá usazenou mezolitickou populaci - substrát, která se pod vlivy z Anatólie adaptovala na nový model již plně rozvinutého neolitu.

2. OBECNÉ CHARAKTERISTIKY NEOLITU

Primární podmínkou pro vznik zemědělství je budování **trvalých sídlišť** s pevnými domy a zásobními objekty, kde je úroda uchovávána jak pro postupnou spotřebu, tak jako osivo na další sezónu. Již od nejstaršího období jsou známa jak sídliště otevřená, jichž je většina, tak ohrazená palisádou a/nebo příkopem. Výšinné polohy jsou osidlovány zřídka, až koncem starého neolitu. Pro starý neolit - kultura s lineární keramikou - je typický neckovitý profil příkopu, později od středního neolitu - kultura s vypíchanou keramikou - „V“ profil, typický ovšem zvláště pro rondelové lokality mladoneolitické kultury s moravskou malovanou keramikou. Na rozdíl od ohrazených sídlišť tyto sociokultovní areály nemají vnitřní zástavbu a jsou obvykle vybaveny více vstupy, nejběžněji čtyřmi. Na některých sídlištích byly zjištěny i vydřevené studny.

Domy LnK jsou nadzemní, kúlové konstrukce s pěti řadami kúlů, z nichž tři vnitřní nesou vaznici sedlové střechy a jsou proto silnější a hlouběji zasazené a řady vnější nesou stěny tvořené výpletem větví a prutů omazaným zvenku hlinou - tzv. mazanicí. Hlína je odebírána z jam po stranách domů, které jsou potom druhotně plněny sídlištním odpadem. Topeniště - ohniště a pece jsou důsledně mimo domy. Domy jsou dlouhé, běžné rozměry 20-40x5-9 m,

nejdelší dosud zjištěný je dlouhý až 60 m. Jsou obvykle orientované S-J se vchodem na jižní závětrné straně. V dalším vývoji - VpK jsou běžné již domy častěji trojřadé, se stejnou konstrukcí. Pro lepší ochranu před chladnými větry se návětrná severní strana zužuje a snižuje, někdy je její odolnost posílena zahloubením kúlů do základového žlábků a jejich hustším řazením, domy mají trapezovitý půdorys. V mladém neolitu - MmK se objevují i malé domy, případně i zahloubené domy a další varianty.

Oproti mezolitu vznikají od počátku neolitu skutečná pohřebiště. **Pohřební ritus** je původně kostrový, v LnK je obvyklé uložení skrčeného skeletu na levém boku s výbavou odlišnou podle pohlaví - M: kopytovité klíny, keramika, ŠI, spondylový šperk, Ž: místo klínů kamenné podložky a zrnětky. Ve VpK se poprvé objevuje žeh, ale nadále trvá i pohřbívání kostrové - inhumační, pohřební rit je tedy birituální. Rovněž v kontextu MmK se objevuje obojí způsob, roste však výrazně podíl tzv. nerituálně uložených jedinců v sídlištních jamách a hromadných hrobů.

Společenský model je charakterizován jako matrilineární. Tento termín nelze chápat jako nadvládu či nadřazenost žen, ale jako model, kdy k výrazné roli dárkyně života přistupuje i výrazný či dominantní podíl žen na obdělávání polí, výrobě keramických nádob a textilu. Zvláště úloha matky a obělavatelky polí se spojuje i v projevech různých plodnostních kultů, motiv ženy a motiv zrna či obilného klasu se objevuje zdaleka nejčastěji. Až v souvislosti s rozvojem orby pomocí dobytčat a hákového oradla v eneolitu stoupá význam muže, který se zároveň s rostoucím společenským napětím stává i ochráncem a posléze bojovníkem.

Hmotná kultura zahrnuje především keramické nádoby (viz dále) a broušenou industrii, dále ustupující štípanou industrii, kostěnnou industrii a doklady textilní výroby - tkalcovská závaží, přesleny. Broušená industrie zahrnuje především dřevozpracovatelské nástroje - sekery, lichoběžníkovité sekerky, naopak kopytovité klíny (LnK) a diskovité či dvojramenné mlaty jsou považovány za zbraně. Vrtané zbraně - mlaty - se objevují již v kontextu LnK, vrtané nástroje až ve VpK. V rámci ŠI se objevují především srpové čepelky, vrtáčky a škrabadla, hlavními typy kostěné industrie jsou různá šídla, lopatky a hladidla používaná při výrobě keramiky, rámcově sem spadá i mušličkový a spondylový šperk.

3. KULTURY STŘEDOEVROPSKÉHO NEOLITU

Starý neolit (5 700 - 4 900 p. n. l.) reprezentuje v Čechách i na Moravě **kultura s lineární keramikou**, na ni na přechodu starého a středního neolitu navazuje v Čechách šárecký stupeň, na V. Moravě, JZ Slovensku aj. o něco dříve železovský stupeň, který je pak na Moravě převrstven expanzí šáreckého stupně, zatímco na zbylém území se dále vyvíjí

a na počátku mladého neolitu vyplývá do lengyelského komplexu. Po šáreckém stupni ve **středním neolitu (4 900 - 4 700/4 500 p. n. l.)** nastupuje **kultura s vypíchanou keramikou**, v Čechách začíná dříve a vyvíjí se ještě během celého mladého neolitu až do doby kolem 4 000 p. n. l. (1 - 5 stupeň). Na Moravě jsou známy jen stupně 2 - 4, pak zde ustupuje lengyelskému komplexu, jehož lokální větvi na Moravě je **kultura s moravskou malovanou keramikou**. Do rámce **mladého neolitu (4 700/4 500 - 4 000 p. n. l.)** spadá jen její starší stupeň, mladší pokračuje v období časného eneolitu.

LnK: keramika - v starším stupni I typická organická příměs v keramickém těstě, v IA kulovité a bombovité nádoby, ryté voluty - široké žlábký, motiv deště a obilného klasu, od IB v Čechách ryté voluty a meandry, na Moravě noty na konci linií. V mladším II stupni se organické ostřivo neobjevuje, častá je příměs tuhy. V Čechách ve IIA áčkový ornament, v celém II stupni páska vyplňovaná vpichy nebo rýžkami, na Moravě další vývoj notové výzdoby. Pozdní LnK vývoj v Čechách tvoří šárecký stupeň s jednotlivými vpichy či rýžkami na předrýsované linii nebo samostatně vytváří linky a voluty, objeví se i černá malba. Na Moravě pokračují v železovském stupni mladší deriváty notové výzdoby - vícenásobné ryté linie spojené velkými čokovitými přeseky. Zvláštní keramika - antropomorfní aplikace na keramice, modely domů a labrid, idoly, spojené nádobky, tzv. písmo z Mohelnice.

: sídliště - Č: Bylany, Březno, Chabařovice, Postoloprty, M: Mohelnice (studna), Moravičany, Těšetice + hrazené - Vedrovice, Uničov, Brno Lískovec

: pohřebiště - Č: jen malé skupinky Ohnič u Bíliny, Kolín, M: velké Vedrovice, malé Moravský Krumlov, Padochov

VpK: keramika - ve starších stupních (1 - 3) přísný výzdobný styl, drobný dvojpich řazený do štíhlých vysokých krokvic na těle a horizontálních pásů pod hrdlem, hruškovité nádoby, misky s vnitřní vypíchanou výzdobou (kříže, žabky), pohárky. V mladém stupni rozpad ornamentu, kobercovitě po celé nádobě, násobný vpich, tremolový vpich a hrubý resenský - tažený vpich. Stupeň 4 je synchronní s nejstarším stupněm MmK IA a na Moravě dochází k vzájemnému ovlivňování. Stupeň 5 je jen v Čechách, na Moravě již MmK IB, který silně ovlivňuje pozdní vývoj VpK ve V Čechách.

: sídliště - Č: často s kruhovým příkopem - Vochov, Bylany, Lochenice, další Mšeno, Mašov, M: Rybníky, Těšetice, Horní pole u Pavlova (s kruhovým příkopem)

: pohřebiště - Č: Praha Bubeneč, Miskovice u Bylan, Plotiště, M: většinou jen hroby na sídlišti - Těšetice, Lhánice

MmK: keramika - ve starším mladoneolitickém stupni IA putny, hřibovité nádoby, misky na nožce, červená a žlutá malba tělísek a vlnovek, svisle protáhlé a kulovité výčnělky, od IA₂ také jemné rytí. V IB čtyřbarevná polychromie (červená, černá, žlutá, bílá) a rytí, v IC dominuje žlutá malba, začíná i více bílé, výčnělky v podobě soví hlavičky, končí rytí.

- v mladším časně eneolitickém stupni IIA dominuje bílá pastózní malba na červeném podkladu (pruhy a klikatky), zduření hrdla, ve IIA₂ nepravá terra sigilata. V IIB mizí malba, dominuje plastická výzdoba - odsazené a bochánkovité výčnělky, ve IIB₁ nepravá terra nigra, IIC opět rytí, vliv jordanovské kultury a časně kultury nálevkovitých pohárů.

: ženská plastika - IA střelický typ, IB maloměřický typ, IIA mašůvecký typ, IIB štěpánovický typ. Další zvláštní tvary - modely domů, tašek, stolečků a vaniček, závěsné lampičky atd.

: sídliště - Boskovštejn, Křepice, Těšetice, Jaroměřice, Střelice, Brno Holásky, od II stupně výšinné opevněné osady - Kramolín, Brno Líšeň, Staré zámky u Jevišovic, Mírovec u Grešlového Mýta, Kyčkov, opevněné nížinné - Hluboké Mašůvky

: rondely - Těšetice, Křepice, Petrovice, Vedrovice, Bulhary, Běhařovice, ...

: pohřebiště - nejsou velká, hlavně skupinky hrobů na sídlišti, pohozeniny a hromadné hroby obojího ritu - Těšetice, Jaroměřice, Sněhotice, Džbánice, Rajhrad

4. BADATELÉ

LnK - Č: Bohuslav Soudský, Ivan Pavlů, Irena Pleinerová, Slavomír Vencel, M: Rudolf Tichý, Ivan Rakovský, Vít Ondruš

VpK - Č: Ludmila Horáková - Jansová, Marie Zápotocká, M: Eliška Kazdová

MmK - M: objevitel Jaroslav Palliardi, nástupce František Vildomec, moderní Pavel Koštuřík, Vladimír Podborský, Eliška Kazdová, Ivan Rakovský

5. hodina

PŘEDMĚT PŘEDNÁŠKY: dějiny eneolitu, zdokonalení orby a záprah, domestikace koně atd - úloha muže ve společnosti tzv. patriarchát, rozpad rodové společnosti, nejstarší zpracování a distribuce kovů, hlavní kultury na území ČR.

PŘEDMĚT PROSEMINÁŘE: demonstrace hmotné kultury.

1. OBECNÉ CHARAKTERISTIKY ENEOLITU

Zásadním pokrokem v **zemědělství** bylo všeobecné rozšíření orby, kdy byl k tažení primitivního dřevěného hákového oradla využit dobytek, obvykle podle nálezů zapřažený v páru pomocí **jha**. K archeologicky zjištěným dokladům se počítají jak prokázané deformace na rozích hovězího dobytka na něž bylo jho upevněno, tak doklady drobné plastiky - dvojice tažných zvířat s různými variantami záprahu - Kreznica Jara a Bytyň v Polsku z kontextu KNP, stylizovaný vozík se záprahem z Radošíné SR, vozíky s kolečky zvláště v kontextu KKK - Budakalász. Pod některými mohylami v s. Evropě byly zjištěny stopy křížové orby, pravděpodobně rituální, související s pohřebními obřady, nicméně jednoduchá řádková orba je jednotlivě doložena i v ČR - Březno u Loun. Souviset s touto inovací mohou i příležitostně zjištěné párové pohřby dobytka. Mezi domestikovaná zvířata se nejpozději na počátku eneolitu zařadil ve střední Evropě i **kuň**, dlouho používaný především jako jízdní zvíře. Dokládá to především řada nálezů parohových postranic udidel, v Polsku se objevují již v kontextu KNP, v Potisí v rámci Tiszapolgárské kultury a KKK. Lépe se uchovávací materiály, zvláště kov, se začal ve výbavě koně a jezdce používat až v rozvinuté době bronzové, do té doby se používaly součásti kožené, dřevěné, textilní a parohové. S rozvojem zemědělství se předpokládá vznik nadvýrobku, který bylo možno směňovat. Rozvoj **dálkové směny** (záprah a čtyřkolý vůz, postupná krystalizace vrstvy bojovníků která chránila cestující obchodníky a jejich zboží, všeobecný rozvoj opevňovacích technik a vyšší počet opevněných výšinných sídlišť) pak přinesl na naše území první **kovy**. Nejstarší kovové předměty pochází z kontextu mladšího stupně MmK, nejstarší doklad výroby z období KNP - hradiště Rmíz u Laškova (u Prostějova), kelímek s taveninou z hradiště u Makotřas (KNP), později ztracené formy, slitky a tyglíky z hradiště Hlinsko u Přerova (KKK), kadlub z Luděrova (KZP). Nejde o masovou výrobu, hlavně ozdoby, šperky, jemné nástroje, od mladého eneolitu i sekerky nebo dýky, velký rozvoj přinesly až nomádské civilizace pozdního eneolitu - KŠK a KZP. S orbou, kovovými výrobami, obchodem a ochranou sídlišť roste **význam muže** ve společnosti, rodové matrilineární společenství tak záhy nahradila patrilinearita, během dalšího vývoje se pak z muže ochránce stává muž bojovník a muž vládce. Definitivně se rozpadá rodová

společenská organizace, na sídlištích v malých domech žijí jen párové rodiny, jednotlivé velké domy sloužily spíše jako poradní nebo shromažďovací prostory. **Sídliště** byla často na strategických polohách a opevněna příkopy a dřevitohlinitými valy s palisádami, typické jsou malé jednoprostorové domy, ve starém eneolitu jak polozahloubené, tak nadzemní kúlové téměř čtvercové chaty, od středního eneolitu (od KKK) zvláště na hradištích technika kazetového rámu, bez zapuštěných kúlů, se zabudovanou zásobnicí a topeništěm. Se sídlišti někdy souvisí i **tzv. sociokulturní areály**, i když na našem území jich je oproti neolitu značně méně - čtvercový astronomicky orientovaný areál v Makotřasech, dlouhé kolektivní hrobky v Březně u Loun, jednotlivé menhiry Klobuky u Slaného, Chabry u Prahy, kamenné řady u Kounova (o. Strakonice). **Pohřební ritus** je zpočátku birituální, s převahou kostrových hrobů, koncem vývoje KNP se ujímá žeh, který je charakteristický pro KKK. V mladém eneolitu pokračuje dále v kontextu řivnáčské kultury, jinak mnoho nálezů není. Velká řadová pohřebiště kostrového ritu vznikají u nás až v pozdním eneolitu s příchodem nomádských etnik. Častěji se na nich objevují bohatě vybavené hrobky. V této době se žeh objevuje jen sporadicky. **Hmotná kultura** vyjma kovových a keramických předmětů nebyla dosud souhrnně zpracována. ŠI obecně na sídlištích upadá, nicméně zvláště u zdrojů kvalitní kamenné suroviny (Kozákov, Bílý kámen nad Sázavou, Tušimice v Č, Krumlovský les, Stránská skála na M) dochází k výrazné specializaci. Zvláště severně od našeho území, v Polsku, Skandinávii a na Britských ostrovech vznikají metodou ŠI sekery, nože a dlouhé čepele a dýky či hroty kopí a šípů s dokonalým zpracováním a vysokou řemeslnou i estetickou hodnotou, které měly nahradit na severu nedostatkové kovové zbraně. Příležitostně se importem dostaly i do Čech a na Moravu. Z BI se vymykají obecně eneolitickému standartu různých typů sekerek, tesel, motyk a mlatů především sekeromlaty KNP (starší s čepcovitým či polygonálním týlem a mladší s obloukovitým týlem) a sekeromlaty KŠK řady chronologicky využitelných variant. V rámci KPI na území ČR pásové kostěnné zápony z kontextu JeK na Moravě a kostěné jehlice, pásové zápony a parohové knoflíky s „V“ provrtem v KZP.

2. KULTURY STŘEDOEVROPSKÉHO ENEOLITU

Časný eneolit (4 000 - 3 500 p. n. l.) charakterizuje mladší stupeň MmK, která na Moravě přerůstá v moravskou větev **jordanovské kultury** (JoK). Česká větev této kultury je záhy ovlivněna ze Z a S (schussenried a gattersleben) a od moravské se liší. Paralelně se kolem 3 800 p. n. l. objevují kultury **starého eneolitu (3 800/3 700 - 3 000 p. n. l.)** - **kultura nálevkovitých pohárů** (KNP) ze severu, **michelsbergská kultura** (MiK) ze severozápadu

a skupina **Retz**. S nejmladším stupněm KNP je již synchronní nejstarší bolerázský stupeň **kultury s kanelovanou keramikou (KKK)** z jihovýchodu, která se rozvíjí ve **středním eneolitu (3 000 - 2 600 p. n. l.)**. V kontextech hradišť střeoeoneolitických a mladoeneolitických kultur se objevuje hmotná náplň **kultury s kulovitými amforami (KKA)** ze severu. V **mladém eneolitu (2 600 - 2 300 p. n. l.)** v Čechách navazuje na KKK **řivnáčská kultura (ŘK)**, více ovlivněna vučedolským komplexem než **chamská kultura (CHK)** západního původu. V té době na Moravě vzniká **jevišovická kultura (JeK - lokální větev vučedolského okruhu)** a **bošácká skupina (BSk - pozdní vývoj KKK s vučedolskými vlivy)**. **Pozdní eneolit (2 300 - 2 000/1 900 p. n. l.)** vyplňuje příliv nomádského etnika ze severovýchodu a severu - **kultura se šňůrovou keramikou (KŠK)** a ze západu s oklikou přes území JV od Moravy - **kultura zvoncovitých pohárů (KZP)**.

JoK: keramika - krátce dožívají tvary MmK (misky na nožce), typický je ale obecný trend dvojuchých nádob, často se zalomenou bikónickou výdutí (také misky), džbány s typickou rytou výzdobou meandrů, šrafovaných trojúhelníků, v mladším stupni tzv. ornament vlčích zubů, případně negativní klikatka mezi nimi (vliv schussenried), na Moravě výraznější vliv JV skupin.

: sídlště - nebyla zkoumána, jen jednotlivé kulturní objekty - Česká, Brno - Lískovec, zjištěn jediný půdorys pod mladší mohylou v Pavlovicích u Přerova, v Polsku velká sídlště, i na Moravě prokázáno osídlení hradišť - Kyčkov u UB, Hradisko u Kramolína, ...

: pohřebiště - nejsou známa, jednotlivé hroby obojího ritu

KNP: keramika - charakteristický nálevkovitý pohár ve starší baalberské fázi ostře profilovaný s nálevkovitým hrdlem odděleným od těla, v mladší plynule profilované s bohatší výzdobou, mísy s nálevkovitým okrajem, baalberské džbány s kolínkovitým uchem, typické amfory s 2/4/8 uchy, zásobnice s plastickými lištami a páskami na okraji, v mladém stupni láhve s límcem. Ve výzdobě časté sloupkovité a čárkovité kolky, lišty na těle v podobě obrácených „U“ a „V“, od konce staršího stupně plastické medailony pod uchy (JV vliv) a v mladším stupni první kanelování (na JZ Slovensku a v Maďarsku již rozvinutý starší stupeň KKK). Vývoj KNP pokračuje paralelně s bolerázským stupněm KKK až do počátku jejího II stupně - toto přechodné období = stupeň ohrozimských mohyl. Zvláštním tvarem jsou keramické bubny a zoomorfí čtyřnohé nádoby..

: kovy - šídla, kroužky a drátky, první doklady kovovýroby

: sídlíště - zkoumána hlavně hradiště s nejstaršími doklady tavby mědi na území ČR a doklady dálkového obchodu či výměny a malými zahluobenými i nadzemními čtvercovými domy Č: Makotřasy, Hostovice, Zabušany, M: Hradisko u Křepic, Hradisko u Kramolína, Starý zámek u Jevišovic, Rmíz u Laškova

: pohřebiště - ve starší fázi typické mohyly s kamenným pláštěm nebo skříňkové hroby s kostrovými pohřby (vliv z původní oblasti vzniku KNP), postupný přechod k žehu s mohylami s malým podílem kamene (věnec), v období ohrozimských mohyl výhradně žeh pod hliněnou mohylou, Č: Dolínek, Velké Žernoseky, Máslovice, M: Kosíř u Slatinek, Horka u Ohrozimi, Křemela, Pozořice

MiK: keramika - tulipánovitý pohár, amfory s věncem oušek pod výdutí na spodku nádoby, tzv. pečící talíře, čerpáky a naběračky, ve výzdobě oválné vpichy pod okrajem, čárkové a sloupkovité kolky, vousy pod uchy, párová šikmá plastická žebra na těle

: sídlíště - objekty jsou známy jen ze SZ Čech, na Moravu jen keramika intruzivně s nejstarší fází KNP, v Německu silně opevněná malá hradiště a opevněné polohy v bažinatých terénech, v Č: Kříženec u Tachova, Most

: pohřebiště nejsou, v Č jednotlivé kostrové skrčené hroby Velká Ves u Podbořan

Retz: keramika - nejasný původ, v D. Rakousku, Maďarsku, Slovensku, Chorvatsku a Slovinsku, na Moravě a přilehlém území v. Čech a Horního Slezska se objevuje jen velmi kvalitní a reprezentativní keramika na hradištích jiných soudobých kultur bez ostatní hmotné kultury, hrobů a sídlíšť, jistá průvodní nezdobená keramika byla zjištěna jen na JZ Slovensku

- ve starším stupni (synchronním se závěrem staršího stupně KNP) řada lokálních variant, v mladším stupni (synchronním s bolerázským stupněm KKK) jednotný projev, výzdoba rytých rýh doplněných vpichy, aby v nich lépe držela bílá inkrustační hmota - nepravý brázděný vpich, hlavně šálky a esovitě profilované koflíky s páskovým uchem, ve výzdobě trojúhelníky, svazky rýh, negativní klikatky, vločky a hvězdice, vlčí zuby, rybí kost, větvičky

- Staré Zámky u Líšně, starý Zámek u Jevišovic, Hradisko u Křepic, Hradisko u Kramolína, ve v. Č Cimburk, Čáslav - Hrádek, ...

KKK: keramika - džbány, amfory, čerpáky, naběračky, mísy s příčkou, šálky, ve starším bolerázském stupni sevřený výzdobný styl s šikmými širokými žlábkami = kanelami v trojúhelníkovitém uspořádání, někdy do vlčích zubů a s vertikálními klikatkami, pak jsou

kanely kladené i svisle, v mladém stupni rozpad jednotného stylu a souvislého kanelování, nově kombinace kanel se vpichy, vypichované šachovnice a trojúhelníky, větší podíl nezdobené keramiky, zvláštní tvary - gynekomorfní nádoby

: kovy - první depoty Hlinsko (brýlovité náušnice a závěsky, terčíky s pukličkami), Velehrad (dýka a dlátka), Staré Město u UH (dlátka a jehlice), bohatý hrob z Velvar (půlměsícovitý pektorál, spirálovité nápažníky, plechem plátované korály, závěsky)

: sídliště - Č už západní periferie (začíná zde později a dříve než na Moravě se pod jinými vlivy transformuje do řivnáčské kultury) Čáslav - Hrádek, Cimburk u Kutné Hory, Baba u Prahy, M: Hlinsko u Přerova (doklady tkalcovství, tavby mědi, depot šperků), Starý Zámek u Jevišovic, Staré Zámky u Líšně, domy nadzemní na kazetovém rámu i kúlové, občas s příčkou, většinou vápenná vnitřní omítka, píčka a sklípek se zabudovanou zásobnicí

: pohřebiště - Č: pod z. vlivem birituální, zvl. hrob ve Velvarech (2 neúplné sketely a bohatě vybavený žeh ženy v jediném hrobě, množství měděných šperků), Bubeneč, M: žeh pod mohylou - Alojzov, ohrozimské mohyly, ojedinělé výjimky zvláštních hrobů s kostrovým ritem - Hlinsko u Přerova (defektní žena s mužskou výbavou - sekeromlat) a Mohelnice (ženský).

KKA: keramika - typické kulovité amfory s nízkým válcovitým hrdlem a 2/4/8 oušky pod ním, bohatě zdobené kolky, v mladším stupni i otiskem šňůry, kalichovité mísy s kolky, silná příměs mleté žuly

: sídliště - objevuje se v závěru středního eneolitu (přerušuje vývoj KKK na hradištích) a na počátku mladého eneolitu na sídlištích ŘK, CHK, JeK, přímý zásah na území ČR od severu, ojediněle pronikla až k Olomouci - Slavonín, ve Slezsku Holasovice, Opava

: ojedinělé výhradně mužské kostrové hroby s pazourkovými sekerami, jantarovými ozdobami a typickou keramikou - Blšany

ŘK: keramika - džbánky s ansa lunata či ansa cornuta, hmoždíře, amfory s drsněným tělem (slámování, otisk textilu) a páskou mezi tělem a hrdlem, bernburnské hrnky (stř. Německo), výzdoby málo - otisk šňůry (vučedolský vliv), ryté trojúhelníky vyplněné vpichy

: kovy - zlomky ozdob, drátky, dlátka, šídla

: sídliště - zkoumána jen výšinná hradiska - Řivnác u Žalova, Homolka u Stehelčevsi, Šárka, Čertovka u Vraného, velmi silné opevnění, ulicové brány, palisády a příkopy, nadzemní kúlové domy i zemnice

: pohřebiště nezjištěna, jednotlivé žárové hroby, kostry na sídlišti

CHK: keramika - nevýrazná, typické násobné plastické a promačkávané či přesekávané pásky, plastické trojúhelníky a obloučky na těle

: sídliště - extrémně opevněná malá hradiska v z. Čechách, někdy již s kamennými valy - Kříženec u Tachova, Pernarec, Manětín

: pohřebiště - nezjištěna

JeK: keramika - nezdobené nebo slámované hmoždíře, rendlíky, amfory s plastickou páskou rozdělovanou do pyramidek mezi leštěným hrdlem a drsnějším tělem, brázděný vpich, importy misek typu lublaňských blat na nožce s bohatou brázděnou výzdobou vně i uvnitř a otisky šňůry, zvláštní tvary - rohaté ženské idoly, měsícovité idoly

: kovy - depot Staré Zámky u Líšně (sekery, dlátka a šídlo), drátky, klínky

: sídliště - hlavně JZ a J Morava, převažují výšinná hradiska - Starý Zámek u Jevišovic, Mírovec u Grešlového Mýta, Hradisko u Vysočan

: pohřebiště nezjištěna

BSk: keramika - postupně vyznívá KKK (čerpáky, šálky, naběračky), mísy se zataženým okrajem, džbány, amfory, hrnce s plastickými páskami, zpočátku ještě kolky a brázděný vpich (vliv JeK), později převažuje nezdobená keramika pod vlivem časně bronzových kultur v s. Maďarsku

: sídliště jen v. Morava s návazností na osídlení JZ Slovenska, většinou výšinná - Lukavec, Bánov, Slavkov u UB

: pohřebiště - několik kostrových skrčených hrobů v Bánově, na Slovensku žeh

KŠK: keramika - typické poháry s otiskem šňůry na hrdle a dvojuché amfory, pro chronologii na Moravě důležité džbány - dřevohostické (starší, se šrafovanými trojúhelníky, přesýpacími hodinami, násobnými klikatkami na výduti) a letonické (mladší, nezdobené balkánské nagyrévske a ökerhalomské), moravské a schönfeldské misky

: kovy - spíše na Moravě, vlasové spirálky, trubičky a perly z plechu, náramky, unikátní trojitý náramek z Maref skládaný z destiček a trubiček, břitva z Morkůvek, sekeromlat z Lužic u Hodonína, dlátka, čepele nožů

: sídliště - zjištěna až nedávno v Paloníně na Moravě, domy asi přenosné (jurty, stany) bez trvalých stop v terénu

: pohřebiště - rozsáhlá s mohylami, případně s dřevěnou konstrukcí, běžný je kostrový rit skrčený na boku - M na pravém boku, Ž na levém boku, žeh je znám jen z Moravy, Č: Vikletice, Polerady u Mostu, M: často společná s pohřebišti KZP - Kostelec u Holešova, Kelč, Dřevohostice, Prusinovice

KZP: keramika - červené příp i černé zvoncovité poháry s horizontálními pásy kolků (s bílou inkrustací) a leštění, misky s vodorovně hráněným kolkovaným okrajem, misky na dutých štěrhajících nožkách, amfory, džbánky

: kovy - jazykovité dýky, jehlice, záušnice, závěsky nejen z Cu, ale i Ag, Au nebo elektron, masivní Cu sekerky, dlátka, šídla

: sídlíště - malá neopevňená se základy nadzemních chat, Č: Jenštejn, Lysolaje, M: Holubice, Bořitov, Brno - Obřany

: pohřebiště - rozsáhlá plochá, vedle toho bohaté hrobky s mohylou a příkopem hlavně na Moravě - Smolín, Prosiměřice, Lechovice, Tvořihráz, v Č jen Stehelčevy u Kladna, ritus kostrový, uložení opačné než u KŠK - M na levém a Ž na pravém boku, občas již rakve nebo vydřevené hrobové jámy, rovněž žeh (jen na Moravě, asi 15% hrobů)

3. BADATELÉ

JoK - Č: Bohuslav Novotný, M: Ivan Rakovský, Pavel Koštuřík

KNP - Č: Milan Zápotocký, Emilie Pleslová - Štiková, M: Mirek Šmíd

MiK - Č: Milan Zápotocký, Ervin Černý

Retz - M: Anna Medunová - Benešová, V. Janák

KKK - Č: Emilie Pleslová - Štiková, Evžen Neústupný, M: Jan a Jiří Pavelčík

KKA - Č: Evžen Neústupný, Jiří Hrala

ŘK - Č: Emilie Pleslová - Štiková

CHK - Č: Jan Prostředník

JeK - M: Anna Medunová - Benešová

KŠK - Č: Miroslav Buchvaldek, M: František Kalousek, Luboš Šebela

KZP - Ladislav Hájek, Jaromír Ondráček, Jana Langová

6. hodina

PŘEDMĚT PŘEDNÁŠKY: dějiny doby bronzové, hlavní inovace - bronz, dálkový obchod, řemesla, sociální diferenciacce a její odraz, etnogeneze, hlavní kultury středoevropské doby bronzové.

PŘEDMĚT PROSEMINÁŘE: demonstrace hmotné kultury.

1. OBECNÉ CHARAKTERISTIKY DOBY BRONZOVÉ

Základní inovací, která proniká na území ČR z JV je použití a záhy i **výroba bronzu**. Jeho hlavní předností oproti mědi byla vyšší odolnost a pevnost, takže je možné jej použít i na výrobu namáhanějších nástrojů a militárií. Ve starší době bronzové byl ještě vzácný a byl používán zvláště na výrobu šperků a reprezentativních artefaktů, především dýk (podle nálezů v dětských hrobech šlo zřejmě o odznak jistého společenského statutu), dále sekery a ojediněle i sekeromlaty. Od střední doby bronzové i v souvislosti se zvyšujícím se napětím se objevují i na území ČR první meče, hroty kopí, dále sekeromlaty a dlouhé bojovnické dýky, dále velká variabilita šperků a nástrojů. Se vzestupem vládnoucí vrstvy v období popelnicových polí souvisí i snaha připodobnit se k vládcům ve Sředomoří, rozvíjí se import kovových nádob, pancířů a další zbroje (přilby, náhlenice,...), objevují se břitvy a nový typ šatového spinadla - spony, dále nože, srpy. V tomto období se již jednotlivě objevují importy drobných železných předmětů (kroužky, tyčinky). V pozdní době bronzové dochází k vyčerpání dostupných zdrojů surovin a tzv. surovinové krizi, která mohla být jednou z příčin expanzí a pohybů obyvatelstva. Tuto krizi vyřešil až všeobecný nástup železa během 8 st. p. n. l. S rozvojem metalurgie a kovolictví je spjata výrazná **specializace**, která se záhy uplatnila i v dalších oborech. Rovněž sílí kontakty s ostatní Evropou, zvláště JV a S, **dálkový transport** zboží i surovin, rozvoj **premonetárních platidel** - H desky, hřivny, žebra, osmičky, kroužky atd. **Sociální stratifikace** se jen minimálně uplatňuje ve starší a střední době bronzové, v mladší a pozdní době bronzové se však rychle formuje vládnoucí vrstva založená na válečnictví, jejíž příslušníci byli pohřbíváni v bohatě vybavených hrobkách a sídlili na opevněných hradech, která byla i oporou pro síť dálkového obchodu. Před počátkem doby bronzové - kolem 2 000 p. n. l. dochází k rozpadu západoindoevropské jazykové větve na západoevropský, středoevropskobalkánský a východoevropský areál. Z nich se postupně vydělují jednotlivé kmeny. Rozdíl mezi Z a V Evropou krystalizuje již ve střední době bronzové ve dvou větvích mohylové kultury, výrazně pak vystupuje v mladší a pozdní době bronzové a v halštatu. V té době již vrcholí **etnogeneze** Praketů, Venetoiyrů, Prathráků a Pradorů, která okrajově zásáhly i naše území. Sdružování do klanů a kmenů je

iniciováno rovněž válečnickým způsobem života části populace, na sjednocení klanů se ovšem podílí i rozvinutý náboženský život na úrovni **polyteismu**, ustáleného pantheonu, obvykle s ústřední mužskou triadou a především jeho prezentace na náboženských oslavách a veřejně provozovaných obřadech, o čemž svědčí řada kultovních objektů a předmětů z doby bronzové. Především vyšší vrstvě byly vyhrazeny jakési picí rituály, obecně je zřejmý vztah kultu k symbolům slunce a nebe (ptáci), objeví se ale i zemědělská magie - chlebové idoly, obětiny spáleného obilí, pohřby dobytka, i rituální tavba kovu a depoty militárií i kovových picích nádob.

Pro třídění a chronologii archeologických nálezů se nadále uplatňuje keramika a nově početná bronzová industrie. Výroba kostěnné a kamenné industrie obecně upadá, až na rozvinutou produkci ŠI u zdrojů kvalitních silicítů (Polsko, Skandinávie, ...) se štípaní kamene přesouvá z ekonomické do společenské sféry (objevy v Krumlovském lese).

2. KULTURY STŘEDOEVROPSKÉ DOBY BRONZOVÉ

Ještě před počátkem vlastní doby bronzové vznikla na podloží KŠK a pod vlivem KZP časně únětická skupina, stojící na samém konci eneolitu. Pod JV vlivy zprostředkovanými z nagyrévského prostředí pozdní KZP se transformovala do **únětické kultury** (ÚK) vyvíjející se po celou **starší dobu bronzovou BA (1 900 - 1 550 p. n. l.)**. Ve stupni BA₁ je synchronní s epišňůrovou **nitranskou skupinou** (NSk), která zasahuje na V Moravu a do Slezska, v BA₂ ji převrstvuje a ve stejné době se poprvé u nás objevuje pravý bronz. Přechodný „protourbánní horizont“ v BA₃ reprezentuje na Moravě **věteřovská skupina** (VěK) maďarovské kultury, v Čechách dožívá poklasické období únětické kultury. Ve **střední době bronzové BB - BC (1 550 - 1 300 p. n. l.)** nastupuje v celé Evropě nová civilizace mohylových kultur, v j. a z. Čechách **českofalcká mohylová kultura** (ČFMK) příslušná k západní větvi a na Moravě s enklávou ve stř. Čechách **středodunajská mohylová kultura** (SMK). V **mladší době bronzové BD - HA (1 300 - 1 000 p. n. l.)** na mohylovou civilizaci navazuje civilizace popelnicových polí. Po ČFMK následuje v z. Čechách **milavečská kultura** (MIK), v j. a stř. Čechách se na podloží SMK rozvíjí **knovízská kultura** (KK). Na SMK na j. Moravě plynule navazuje **kultura středodunajských popelnicových polí** (SDPP zahrnuje **velatickou** - podolskou - horákovskou kulturu), na složitý vývoj předlužického horizontu s vlivy SMK na stř. a s. Moravě navazuje **kultura lužických popelnicových polí** (LPP zahrnuje **lužickou** - slezskou - platěnickou kulturu), která proniká i do v. a s. Čech, odkud je později vytlačena expandující knovízskou kulturou. V **pozdní době bronzové HB**

(1 000 - 750 p. n. l.) se někdy mladší fáze těchto kultur vyčleňují jako samostatné kultury. Po milavečské **nynická**, po knovízské **štítarská**, po lužické **slezská**, po velatické **podolská**.

ÚK: keramika - většinou nezdobená lesklá, v počáteční fázi ještě nagyrévske vlivy (miska na prolamované nožce, džbánky), typický je únětický koflík, mísy s hrdlem a žlábkem pod okrajem, zásobnice, hrnce.

: bronzy - triangulární dýky s nýty nebo litou rukojetí, sekery (únětické, italské, severské), sekeromlaty s plochým týlem, ojediněle hřeben (Úherce), dlátka a šídla

- šperky velmi variabilní, hlavně šatová spinadla - jehlice s očkem, terčíkem, trubičkou, cyperské, ... borotické nápažníky (jen M a D. Rak.), lité žebrované nápažníky, spirálovité nápažníky, náramky a vlasové ozdoby, čelenky, náušnice

- časté jsou depoty šperků (Příkazy, Starý Bydžov), dýk (Kozí hřbety u Horoměřic, Luštěnice), suroviny v podobě bronzových hřiven (Stehelčevy, Hospozín, Znojmo, Hodonín)

: sídlště - nejsou hrazená (až BA₃), výšinná přibývají v mladším stupni, kůlové vyplétané domy střední velikosti (9x5 m), příležitostně jeskyně, Č: Roztoky u Prahy, Plotiště, M: Šatov, Pavlov, pozdní výskyt rondelových areálů - Troskotovice na M.

: pohřebiště - malá s plochými hroby, mohyly jen na periferii (sv. a j. Čechy, Polsko), kostrový rit skrčený na pravém boku, někdy s rakvemi, Č: Lochenice, Velké Žernoseky, M: Mušov, Šlapanice, Telnice, výjimkou je rituální hromadný hrob na Blučině (11 dětských a 1 dospělý skelet s premortálními i postmortálními zásahy na kostech), kultovní centrum j. Moravy zde bylo celou dobu bronzovou.

NSk: keramika s epišňurovou výzdobou, džbánky, zásobnice, pohřebiště často téměř akeramická, výrazná měděná industrie tvaru vrbového listu (dýky, náramky, vlasové ozdoby, náramky), četné korálky ze skelné pasty, kostěné půlměsíkové závěsky a nožíky z kančích klů, často kostěné píšťalky (v Mýtné Nové Vsi na Slovensku v hrobě bronzová Pannova flétna) sídlště jen v Polsku, pohřebiště rozsáhlá kostrová s uložením podle KŠK - Holešov

VěK: keramika - poklasický rozevřený únětický kotlík, hrnky s drobnými nožkami, zásobnice s odsazeným hrdlem, občas rytí nebo plastické výčnělky, bronzy únětické - více zavínuté záušnice, jehlice s kulovitou šikmo vrtanou hlaví, rozvinutá KPI se strmou mykénskou vlnicí - knoflíky, parohové zděře, pro neklidný protourbánní horizont typické osidlování výšinných hradisek - Nové Hory u Věteřova, Blučina, Křepice a destrukce pohřebního ritu (pohozeniny na sídlštích, pohřby dětí v nádobách, hromadné hroby)

ČFMK: keramika - tzv. česká mísa na nožce a hrnce s vrubořezovou výzdobou, džbánky, častěji keramické depoty (obecný jev stř. d. bronzové)

: bronzy - běžné tvary stř. d. bronzové (kosákovité jehlice, jehlice s očkem v krčku a pečatkovitou nebo hřebíkovitou hlavicí, sekery se schůdkem, manžetovité náramky, první meče), specifické jsou kolečkovité prolamované jehlice a závěsky s trnem

: sídlště - minimálně zkoumána, nehrazená, v j. Čechách častěji výšinná, zjištěno rýžování zlata, Hradisko u Písku, Vochov

: pohřebiště - mohyly s kamennou konstrukcí a převahou kostrového ritu Plzeň - Nová hospoda, Drhovice

SMK: keramika - amfory s vysokým válcovitým hrdlem (často přesýpací hodiny nebo zavěšené šrafované trojúhelníky), šálky s omfalem, mísy s laloky, látky se širokou kanelací, džbánky s obloukovitě obrýsovanými výčnělky na těle

: bronzy obecné, častěji než v Čechách sekeromlaty (pozdní křtěnovské, s kotoučovitým týlem), srpy a meče dunajského typu s osmihrannou rukojetí

: sídlště s omítanými domy, někdy s příkopem - Přítluky, Brno - Černá pole, Strachotín, častěji kultovní objekty - M: Viničné Šumice (žárovíště s obětí zrna achlebovým idolem), Uherský Brod (pohřeb tura), Černčín (křížová oltářní zídka), Č: Černý Vůl (zlomek oltářní desky), množství keramických depotů picích souprav

: pohřebiště - hliněné mohyly bez použití kamene, birituální - plynulý přechod k popelnicovému žehu ml. d. bronzové, Borotice, Suchohrdly, bohatý hrob z Pasohlávek

LPP: keramika - v lužické kultuře nejprve ostrá profilace a výzdoba orámovanými vypnulínami, v HA plynulá profilace a minimum výzdoby, častěji svislé žlábkování spodní poloviny, typické tvary: okříny, dvojuché amfory (osudí), teriny, mísy, nezdobené šálky, látky
- ve slezské kultuře estetický i technologický vrchol, černá leštěná tenkostěnná pičí keramika (šálky s vnitřní výzdobou), široké amfory s trojúhelníky na horizontálních liniích, důlky, sluníčky, chybí teriny a okříny, látky oblé s poklicemi, početná sakrální keramika - zoomorfy, štěrchátka, ...

: bronzy - štítkové spony, růžicové spony se závěsky, kovové nádoby lištovitopuklicového stylu (HA₂/HB₁), lunulové i severské břitvy, nože, dlouhé meče, sekery s tulejí a ouškem, hroty kopí

: sídlště málo zkoumána, na Moravě výšinná hradiska až ve slezské kultuře, v Čechách i na Slovensku od HA - Hradiště u Hradce Králové, Hradisko u Kroměříže, Hradisko u Svitávky, Hostýn, Kotouč u Štramberka, v pozdní době bronzové obecně převládají

zahloubené domy, významný kultovní areál u Velimi (rituální tavba, lidské oběti, ohrazení opačné posloupnosti)

: pohřebiště - plochá rozsáhlá s žehem v nádobě (obvykle amfora), mohyly jen ve staré fázi, později jen na periferii, nejsou zde bohatě vybavené hrobky - M: Moravičany, Mostkovice, Kostelec na Hané, Domamyslice, Č: Opatovice nad Labem, Neštětice

SPP: keramika - minimálně zdobené amfory s válcovitým hrdlem, koflíky se zaječím uchem, mísy s laloky, tordování okrajů a svislá kanelace, v podolské kultuře amfory s cibulovitou profilací a jedním zahroceným uchem, rýhované na hrdle vodorovně a na těle svisle, mísy se zataženým tordovaným okrajem

: bronzy - běžné, liptovské meče, kovové nádoby, pancíře v bohatých hrobkách

: sídliště - doklady dvorcové zástavby - Lovčičky, Pohořelice s nadzemními kúlovými domy, v podolské kultuře častěji zahloubené a nově také výšinné opevněné osady - Réna u Ivančic, Blučina, Tabulová hora u Klentnice, Brno - Obřany (centrum)

: pohřebiště - plochá popelnicová - Lednice, Oblekovice, bohatá hrobka Velatice, v podolské kultuře Podolí, Brno - Obřany

KK: keramika - typické etážovité amfory, mísy s hrdlem, svislá kanelace, tordování okrajů mis, okřiny, attinský ornament, keramické depoty picích souprav, ve štítarské kultuře kvadratické široké amfory, husté svislé hřebenování

: bronzy - štítkové spony kosočtverečné s rytím (st.) i vybějenou výzdobou (ml.), kovové nádoby - šálky, amfory, cisty, mísky a cedníky, jehlice, běžné nástroje a zbraně, depoty s prvními drobnými železnými předměty

: sídliště - ohrazená nížinná - Hloubětín, Knovíz u Slaného, Čakovice i výšinná Závist u Prahy, Slánská hora, ve štítarské kultuře zahloubené domy - Vikletice a hodně výšinných hradišť

: pohřebiště - ve st. stupni kostrové mohyly, v mladším stupni jen bohatě vybavené mohyly - Zabuřany, Žatec, jinak plochá popelnicová pole - Staňkovice, výrazný je podíl pohozenin a částí skeletů s postmortálními zásahy na sídlištích, rituální antropofagie, ve štítarské kultuře trvá žeh - Ervěnice, Staňkovice, kostrový dvojhrob u Štítar

MIK: keramika - dvojuché amfory, nádobky s hrotitým dnem, mísy, blízká knovízské, nynická kultura v hmotné náplni nenavazuje - příchod nového lidu ze západu, amfory s kuželovitým hrdlem s lištovitým hráněním a bohatou ghirlandovitou výzdobou, mísky se zataženým okrajem (plynulý vývoj do halštatu)

: bronzy obecné, unikem je výbava bohaté hrobky pod mohylou v Milavčích - pancíř, meč, kultovní vozík a kotlíkem, břitva, kovové nádoby, z depotu Plzeň - Jíkalka celokovový bronzový štít (unikum)

: sídliště nezkoumána, v nynické kultuře výšinná hradiště - Okrouhlé Hradiště u Tachova, Obrovo Hradiště u Plzně

: pohřebiště mohylová po celou dobu vývoje s žehem - Vrhavěč, Sedlíkovice, nynická pohřebiště zakládána nově, není tu kontinuita - Nynice

3. BADATELÉ

ÚK - Č: Václav Moucha, M: Jaromír Ondráček

NSk - M: Jaromír Ondráček

VěK - M: Karel Tihelka

ČFMK - Eva Jílková, Alena Rybová, Věra Šaldová

SMK - Vilém Hrubý, František Kalousek

LPP - Č: Evžen Plesl, Vít Vokolek, Jiří Hrala, M: Jindřich Nekvasil, Zdeněk Smrž, Antonín Štrof, Václav Spurný, Vít Dohnal

SPP - Jiří Říhovský

KK - Jan Bouzek, Václav Soudský, Jiří Hrala

MIK - Věra Šaldová

7. hodina

PŘEDMĚT PŘEDNÁŠKY: dějiny starší doby železné - doby halštatské, význam železa, vojenská demokracie, halštatská civilizace, výtvarný sloh, halštatský ohruh, hlavní kultury středoevropského halštatu, fenomén Býčí skály.

PŘEDMĚT PROSEMINÁŘE: demonstrace hmotné kultury.

1. OBECNÉ CHARAKTERISTIKY HALŠTATU

V pokročilém Středomoří po vzepjetí mykénské kultury v 16. - 13. století p. n. l. následoval kolem 1 200 p. n. l. (BD/HA₁) příliv nového dórského obyvatelstva z Karpatské kotliny a zároveň rychlé osvojení znalostí černé metalurgie a obecné rozšíření železa nejpozději v 11. století p. n. l. Nastupující **období geometrického stylu** (1 050 - 950 p. n. l. předgeometrické období, 950 - 700 p. n. l. geometrické období, 700 - 500 p. n. l. orientalizující fáze) šířeného i **velkou řeckou kolonizací** bylo vzorem pro balkánské a nadalpské vládců a ti své vojsko začali vyzbrojovat odolnými železnými zbraněmi, přinesli módu halštatského uměleckého stylu vycházející z geometrického stylu a budovali politická uskupení po řeckém vzoru. Podporovali **dálkový obchod**, který jim za suroviny (kovy, jantar, sůl, později zlato,...) přinášel luxusní zboží z jihu a zvyšoval jejich reprezentaci. Vznikala výstavná, silně opevněná sídla, vládců byli pohřbíváni s pompou a ceremoniemi do nákladných bohatě vybavených hrodek, na samém konci halštatské doby prokazatelně na sever putovali i řečtí lékaři, stavitelé, řemeslníci...

Halštatská civilizace je charakterizována jako výrazně stratifikovaná společnost tzv. vojenské demokracie (vládnoucí vrstva s bojovníckou družinou na centrálních hradech, obchodníci a řemeslníci na chráněných hradištích a zemědělské venkovské obyvatelstvo), s rozvinutým polyteismem nejspíše charakteru známého z řeckých bájí s výraznou úlohou božstva války, jednotným výrobním a uměleckým stylem odvozeným od řeckých vzorů geometrického období a rozvinutou černou metalurgií. **Halštatský ohruh** je souvislý pás jednotlivých kultur již vázaných na jednotlivá etnická uskupení od střední Francie severně Alp po Karpatskou kotlinu a sz. Balkán, kde navazuje již silně počtený svět illyrských a thráckých kmenů. Halštatský okruh se dělí na východní a západní větev, které se liší řadou znaků, i když společensky, ekonomicky i politicky byly shodné. **Západní okruh** (od v. Francie po H. Rakousko) je podloží pro vydělení keltské etnicity, patří k němu i **bylanská kultura** (BK) ve stf. a sz. Čechách a **halštatská mohylová kultura** (HMK) v j. a z. Čechách. Výraznými charakteristikami jsou pohřby velmožů na vozech a naprostá převaha kostrového ritu, množství kovových importů od zbraní a zbroje přes šperky až k nádobám,

importy textilu, středomořské keramiky a nábytku. Pro **východohalštatský okruh** je nadále typický žeh (včetně velmožských hrobů), bez vozů, ve výbavě není tolik importů ze Sředomoří, ale častěji se objeví ukázky tzv. situlového umění původem z Benátska a Slovinska (kovové nádoby často s figurálními výjevy), vysoce kvalitní a působivá pohřební keramika a kultovní předměty (Strettweg). K tomuto okruhu náleží **horákovská kultura** (HK) na j. Moravě a některé kultury na jz. a j. Slovensku. Do značné míry je halštaticizován i jižní okruh lužických popelnicových polí - **platěnická kultura** (PK) na stř. a s. Moravě, Slezku a ve v. Čechách. Severnější skupiny LPP se vyvíjely odlišně.

2. KULTURY STŘEDOEVROPSKÉHO HALŠTATU

Doba halštatská HC - HD (750 - 450/380 p. n. l.) se periodizuje na **počáteční období HC₁ (750 - 700 p. n. l.)** kdy dochází k plynulé transformaci pozdněbronzových kultur - bylanská kultura vzniká na podloží štítarském s přílivem nového lidu od západu, halštatská mohylová kultura navazuje po epizodě nynické kultury na periferizované podloží milavečské, horákovská na podolskou kulturu SPP a platěnická na slezskou kulturu LPP. V **klasickém období HC₂ - HD₁ (700 - 500 p. n. l.)** dochází k plnému rozvoji halštatské hmotné kultury a společnosti, objevují se velmožské hrobky v bylanské i horákovské oblasti, opevněná hradiska jsou známa jen z Čech. Vyčleňuje se krátké **vrcholné období HD₁/HD₂** v desetiletích **kolem roku 500 p. n. l.** během nějž výrazně stouplo společenské napětí - ve všech kulturách vznikala opevněná hradiska od významu centrálního až po strategické strážní či refugiální body. Na Moravě jsou doloženy poslední bohaté mohyly horákovské kultury a v platěnické oblasti se rovněž objevují bohatě vybavené komorové hroby (sociální diferenciací se zde rozvinula později). Během tohoto období došlo zřejmě ke zhroucení stávajícího společenského statutu a zániku vysoké vrstvy, která se v následujícím období v AE pramenech neprojevuje, někdy je jistý podíl připisován skýtským nájezdům. **Pozdní halštat HD₂ (500 - ± 400 p. n. l.)** charakterizuje především rozkvět venkovských sídlišť s řadou dokladů metalurgie a dálkového obchodu a většinou malých hradisek s ojedinělými centry zvláštního významu, hmotná kultura je všeobecně skromější, ustupuje bohatý geometrický styl a malování nádob. Bylanská kultura přechází do **cítolibskeho typu**, mohylová do **hořejanskeho typu**, platěnická v Čechách do **turnovskeho typu** a na Moravě do **slatinskeho typu**, horákovská do **jaroměřickostřelické skupiny**. **Zánikový horizont HD₃** je chronologicky shodný s časně latěnským stylem, který předchází expanzi tzv. historických Keltů (v Č kolem 380 p. n. l., na M kolem 370 p.n. l.), hmotná kultura je již smíšená.

BK: keramika - amforovité zásobnice s nálevkovitým okrajem a úzkým hrdlem, misky a talíře s přehrnutým okrajem, mísy se zataženým okrajem nebo hrdlem a vlešťovanou výzdobou uvnitř, džbánky, látky, malování je blízké drobnotvarému stylu platěnické keramiky, v pozdním období je nahrazeno kolkem, radélkem a rastrem. Zvláštní tvary - montidoly, amulety (hrob v Poděbradech), zoomorfy

: kovy - v hrobech především bohatá bronzová toreutika (amfory, misky, koflíky) a železné součásti vozu a koňské výstroje se zoomorfními aplikacemi, meče s pochvami, brýlovité, lodkovité a harfovité spony

: sídlště - především hrazená o velké rozloze - Mynice, Hostivař, Praha - Podhoří, centrem zvl. významu byla Závist u Zbraslavi (v pozdním halštatu řada celokamenných staveb kultovního významu, na samém konci halštatu spojeny do jediného čtvercového bloku - snad analogie keltských viereckeschanzí), domy po celý halštat zahloubené, v přechodném halštatskolaténskému horizontu stavba dvorců

: pohřebiště - ploché žárové hroby mezi velmožskými mohylami s kostrovými i žárovými hroby, součástmi vozu a bohatou výbavou - Plaňany, Hradenín, Suchdol, Straškov, Ohrada u Kolína

HMK: keramika - amfory s vodorovným žlábkováním, talíře s vyklenutým dnem, misky se zalomenými stěnami, koflíky s hrotitým dnem, červenožlutá malba - ghirlandy a meandry, později červenočerná pásová malba, vlasové šrafované vzory uvnitř misek a rastr

: kovy - ve starší fázi spíše západoevropské - kování vozu a strojů, meče, nože, masivní žebrované náramky, v mladší fázi více toreutiky z JV - bronzové mísy s tepanými sluníčky a ptáky, situly a cisty,...

: sídlště - většinou stará hradiska z doby bronzové - Hradiště u Písku, Hradiště u Chřešřovic, ... v j. Čechách

: pohřebiště - používá staré milavečské mohylníky - Hemery u Bechyně, Svářeč, Tajanov, žeh, častým přídatkem je železný nůž a masitá potrava

PK: keramika - nápadný je dvojbarevný povrch (vnitřní světlý, vnější tmavý), dominují trojčlenné halštatské amforovité zásobnice s bohatou drobnotvarou černě malovanou výzdobou na bílé engobě - svastiky, trojúhelníky, metopy, rozety, také žlábkování, dále misky a šálky se zvlněným okrajem nebo vykrajovaným límcem, látky, mísy se zataženým okrajem nebo hrdlem, v pozdním období plynulá profilace, ustupuje malba, místo ní rastr, ozubené kolečko a kolek, v hrubší keramice plastické lišty. Zvláštní tvary - kolínkovité picí rohy, poháry v podobě boty, jednoduché montidoly

: kovy - ve šperku a toreutice zůstává dominantní bronz, jinde se uplatňuje železo - sekery s raménky, nože, kopí, meče, koňská udidla, z bronzu šperky - loďkovité a harfovitě spony a depot koflíků v cistě z Nákla, jinak toreutiky málo, ojediněle skýtské předměty - skipetar z Předměřic,...

: sídliště - málo zkoumaná otevřená - Palonín, Skalice, v pozdním halštatu malá hradiska - Hostýn, Klášťov, Chotěbuz

: pohřebiště - ploché žárové hroby, ve vrcholném období (HD₁/HD₂) komorové bohatší hrobky - Jevíčko, Moravičany, Horka nad Moravou, Určice, Platěnice, na Moravě se v HD₁ v areálu PK objevily bohaté mohyly HK - Královský kopec u Těšetic, Náklo

HK: keramika - amforovité zásobnice s černou pásovou malbou (mřížky, klikatky, horizontální pásy), misky se zataženým okrajem a vnitřní tuhovanou pásovou výzdobou, misky s hrdlem a vnitřní vlešťovanou hvězdicovou výzdobou, stupňovitě profilované mísy, objeví se trojitá nádobka, v pozdním stupni plynulá profilace, hrnce s plastickými páskami, situly, lahvovité tvary

: kovy - dobová železná militária (meč, kopí), koňská udidla, zbytky brněného pletiva, sekery, nože,... bronzová toreutika - mísy s tepanými sluníčky a ptáky, situly, kotlíky, válcovité cisty, cedník, bronzový šperk - jehlice málo (často s jantarovou hlavičkou), dominují spony - harfovitě, terčovitě, loďkovité, brýlovité, kolem 500 p. n. l. první certoské (ty pak hlavně keltské), turbanovité kruhy

: sídliště - venkovská otevřená se zahloubenými domy - Podivín, Brno - Řečkovice, Prosiměřice, pozdní Střelice, od HD₁/HD₂ také hradiska, většinou malá - Náporky u Oslavan, Morkůvky, velkým centrem Jaroměřice nad Rokytnou

: pohřebiště - ploché birituální hroby - Vojkovice, Ořechov a většinou mimo pohřebiště vyčleněné bohaté mohyly s množstvím keramiky, toreutiky a ozdob, bohužel otevřené amatéry příliš brzy - Hlásnice u Horákova, Holásky, Kukla u Oslavan, Kopeček u Šaratic,...

Do areálu a kontextu HK spadá i známá nálezová situace z **předsíně jeskyně Býčí skála** u Adamova. Byla objevena Jindřichem Wankelem 1872 a interpretována jako šokující doklad brutálních obřadů při pohřbu halštatského velmože, s množstvím zmasakrovaných dívek, dalších osob a obětních zvířat. S oblibou se uvádí především poháry z lidské lebky a usekané dívčí paže s náramky, které nebyly zřejmě nikdy nalezeny. nedaleko žároviště byla zjištěna i provizorní kovárna. Po obřadech měl být zapálen oheň a nakonec byla jeskyně zavalena spadlým stropem. Poměrně záhy byla tato interpretace vyvrácena a objevila se řada dalších. Jistou věrohodnost měla teorie o karavaně kupců, kteří se uchýlili do jeskyně před nájezdem Skýtů a byli jimi pak pobiti a teorie kmenového kultovního místa nebo skrytého kmenového

pokladu. Revizními výzkumy dochovaných nálezů i samotného místa byla vznesena řada námitek. Zjištěné lidské skelety byly obojího pohlaví a širokého věkového rozptylu, jistě ne dívčí družina, nicméně o oběti patrně šlo. Kamenný zával byl ve skutečnosti plastický sintr, který zakryl situaci poměrně rychle - dochovala se i některá organika a pyly. Součástí vozů, které byly zjištěny, nedaly ani zdaleka dohromady byt' jen jediný vůz, kromě toho v halštatě byla jeskyně přístupná jen úzkým průchodem většinu roku pod vodou nebo komínem. Možnost vjezdu karavany do jeskyně tedy rovněž padla, tím spíše, že v nálezech převažuje kvalitní domácí keramika a ozdoby, toreutika je zlomkovitá a není tu žádná skupina nálezů již lze označit za zboží. Několik skýtských předmětů se našlo - železný čakan, parohová postranice koňského udidla, trojhrbité šipky, to ovšem není doklad nájezdu, i kdyby byla zrovna jeskyně v té době přístupná. Proti představě kmenového pokladu mluví již samotná skladba nálezů a nakonec nejpravděpodobnější se jeví teorie kultovního místa, byt' ji nelze považovat za nezvratnou. Keramika svědčí o ukládání v dlouhém časovém horizontu, lidské a zvířecí oběti byly prokázány, z jiných lokalit je známa rituální tavba a v každém pantheonu zaujímá významné místo božský kovář, zjištěná kovárna mohla byt' tedy nedílnou součástí kultiště. Svou roli jistě hrála i nepřístupnost místa a vlastní vstup do podzemí, který má v řadě náboženství a mýtů symbolický význam.

4. BADATELÉ

BK - František Dvořák, Drahomír Koutecký, Marie Fridrichová

JMK - Ludmila Jansová, Eva Soudská, Věra Šaldová

PK - Jan Filip, Jindřich Nekvasil, Vít Vokolek

HK - Vladimír Podborský, František Kalousek

8. hodina

PŘEDMĚT PŘEDNÁŠKY: dějiny mladší doby železné - doby laténské a nástup rané doby dějinné, původ, expanze a kultura Keltů.

PŘEDMĚT PROSEMINÁŘE: demonstrace hmotné kultury.

1. CHARAKTERISTIKY STŘEDOEVROPSKÉHO LATÉNU

Nositelé laténské civilizace - tzv. **historičtí Keltové** (tedy kmeny příležitostně zmiňované v antických písemných pramenech, v Č Bójové, na M Volkové - Tektoságové) pronikli do střední Evropy v souvislosti s první vlnou expanze z tzv. **keltské pravlasti** (v. Francie, Švýcarsko, j. a jz. Německo, j. Čechy) **po roce 400 p. n. l.** a převrstvili jak předchozí prakeltské osídlení Čech, k němuž se počítá bylanská i halštatská mohylová kultura, tak i prostředí tzv. časně laténského stupně (stylu, období, ...), které je prokázáno až u Bratislavské brány, na Moravě i v D. Rakousku v přechodném horizontu HD₃/LA. Podle hmotné kultury (zvláště podle šperku - spon) je středoevropský latén detailně členěn na množství subfází, pro přehled postačí stupně **LA - časný latén (450 - 380/370 p. n. l.)**, **období plochých keltských pohřebišť LB - LC₁ (370 - 180 p. n. l.)** a **pozdní oppidální stupeň LC₂ - LD (180 p. n. l. - 0)**. Keltské osídlení v několika vlnách proniklo na západě na Pyrenejský poloostrov a na Britské ostrovy, na sever k Labi, do Dolního i Horního Slezska a j. Malopolska, smíšené keltodácké populace jsou známy ze z. Ukrajiny a Rumunska, zřejmý je vliv i v illyrském prostředí z. Balkánu. Jen epizodou byl průnik do Řecka, naopak v Malé Asii asi dvě století přežilo tzv. Galatské království. Území Č opustili Keltové pravděpodobně již před příchodem germánského obyvatelstva po zhroucení oppid kolem (po) roku 50 p. n. l., na Moravě již ve stupni LD₂ nejsou keltské inventáře patrné, doložena je jen dožívající púchovská kultura nekeltského původu s příměsí latenoidní hmotné kultury. Vymizení Keltů na Moravě je dáváno do souvislosti s historicky doloženou porážkou Bójů z Karpatské kotliny dáckým králem Burebistou kolem roku 50 p. n. l.

Sídliště doby laténské jsou výrazně funkčně diferencována, podle antických pramenů se rozlišují vici, castella, aedificia privata a oppida. **Víci** jsou vesnice s řadou dokladů specializované řemeslné výroby, zvláště železářství (Bořitov), hrnčířství (Strachotín), kamenářství (Lovosice - Opárno), v Čechách výroba švartnových náramků (Mšecké Žehrovice, Královice) a další odvětví. Běžnému standartu se vymyká lokalita Mistřín - neopevněné centrum v nížině, s oppidálními prvky (mincování, velmi kvalitní keramika, importy, ...). **Aedificia privata** jsou výhradně zemědělsky zaměřené ohrazené dvorce zásadně bez dokladů specializované řemeslné výroby, zkoumány byly zvláště časnělaténské z Čech

(Droužkovice, Krašovice). **Castella** jsou menší fortifikované výšinné polohy strategického významu, zkoumaná zatím zvláště v D. Rakousku a v Čechách. Vznik a rozkvět **oppid** ve střední Evropě je omezen na stupně LC₂ - LD₁, charakterizuje je rozvinutá fortifikace s kamennou lící a trámovým skeltetem, důmyslné klešťovité, ulicovité nebo chodbovité brány, strategické členění s několika předhradími (rozlišuje se řada typů - murrus gallicus nejvýchodněji na Manchingu, s podtypy ehrank a murrus avaricus a středoevropský typ Preist s variantami Kelheim a Alt König). Ve střední Evropě měla především hospodářský a obchodní význam, násilně zanikly pouze Stradonice. Časté jsou importy ze Středomoří (píci servisy - toreutika, lékařské nástroje, zlomky drobných bronzových plastik,...) i od Baltu (jantar), doklady mincování, někdy depoty Ag i Au mincí. V Č Stradonice, Závist u Zbraslavi, Hrazany, Třísov, České Lhotice, Nedvězice, na M Staré Hradisko u Prostějova, Hostýn (snad Kotouč u Štramberka). Nejběžnějším **typem domu** je malá obdélná zemnice s kůly uprostřed kratších stěn, jen asi 1/4 z nich je vbavena ohništěm uvnitř.

Pohřební ritus směřuje od výhradně kostrového (asi do LB_{1/2}), přes birit až k převaze žehu v LC₁. V pozdějších stupních nejsou ze střední Evropy laténské hroby zjištěny, předpokládá se archeologicky nezachytitelný ritus (nejspíše vystavení těla přirozeným procesům ať již v korunách stromů, nebo na vyhrazených místech atd. a následnou destrukci pevných pozůstatků například drcením). Zvláště v období kostrového pohřbívání (ploché hroby, skelet na zádech) je výrazně odlišena M a Ž výbava (zbraně a zbroj, šperky), na řadě pohřebišť se vyskytují hroby s příkopy (Domamyslice), mužské pohřby bez hlavy a občas i hromadné pohřby. Největší kostrová pohřebišť - Č: Jenišův Újezd, M: Holubice, Maloměřice, výhradně žárové pohřebišť z LC₁ Ponětovice na M.

V rámci **hmotné kultury** se chronologicky využívá především kovový (bronzový) šperk z pohřebních výbav, lépe je propracována i keramika, některé militárie a mince, z mladších stupňů není hmotná kultura detailně zpracována. **Spony** v LA masovité (jen v Č), ptačí, drátěné certoské a marzabottské, v LB₁ duchcovské s uzlíkem na patce a münsingenské s terčíkem na patce, v LB₂ mladší varianty s dlouhým vinutím a spony s velkou kuličkou na patce, v LC₁ spony spojené členěné konstrukce, v oppidálním období nauheimské, lžičkovité a typu Almgren 65. **Nákrčníky** po celý LB s pečetítkovitými konci, v LB₁ také s očkem a háčkem, v LB₂ pseudopečetítkové s hrotitou západkou. **Náramky** řady typů, od LB₂ švartnové a dvojnáramky, od LC₁ spirálovité a importované skleněné náramky. Opasky v LB₁ organické se spojovacími bronzovými kroužky, v LB₂ mužské masivní železné kroucené, ženské řetízkové se záponami, v LC₁ mužské ploché vybíjené, ženské z destiček spojených řetízky a zoomorfními záponami. Štíty v LB₁ celodřevěné, od LB₂ se středovou

puklicí (starší s loďkovitou, mladší s pásovou)... **Keramika** na kruhu s charakteristickou tuhovou příměsí do těsta - tuhová, plynulá esovitá profilace, vázy na nožce, situly, mísy se zataženým okrajem, ve výzdobě často kolek, v oppidálním období byla oblíbena tvrdě pálená malovaná keramika (červené horizontální pásy). **Mince** - zlaté jsou typické pro západoevropský okruh, používaly se pro vnější (dálkový) obchod, především galské, keltiberské a bójské ražby. Nejstarší u nás je typ Níké z 2. pol. 3 st. p.n .l. (na aversu hlava Pallas Athény v přilbě, na reversu Níké), mladší Athéna Alkis z 1. pol. 2. st. p.n. l. (na reversu bojovník, příbuzné typy s drakem nebo kancem). Z přelomu 2. a 1. st. p. n. l. mušlovité statéry (miskovité prohloubení, paprskovitý ornament mušle). Stříbrné mince jsou běžné na Balkáně a v Karpatské kotlině, ve stř. Evropě hlavně biatekové mince z okolí Bratislavy kolem 60 - 40 p. n. l. (na aversu hlava a jmenné opisy, na reversu jezdec, gryf, lev, kanec,...), púchovské ražby lopatkovitého tvaru a hlavně v D. Rakousku drobné mince simmeringského typu se stylizovaným koníkem.

Jako **doklady kultu** jsou interpretovány především kultovní areály, projevy kultu v rámci výtvarného umění a hmotné kultury, votivní depoty a některé zvláštnosti pohřebního ritu. Ve střední Evropě nejsou (s výjimkou časnělaténské Závisti) zjištěny kamenné svatyně podobné západoevropským, jako kultovní okrsky se interpretují tzv. viereckeschanzen - čtyřúhelné, nejčastěji lichoběžníkovité areály vymezené hrotitým příkopem a sypaným valem, např. Markvartice, Mšecké Žehrovice, Luděrov atd. Ve výtvarném umění jsou oblíbené především janusovské plastiky a hlavy (výrazná orientace na kult lebek je doložena historickými i výtvarnými prameny, také mužskými hroby bez hlav a podobně) - opuková hlava s výraznou stylizací z Mšeckých Žehrovic, janusovská nedokončená hlava z Českých Lhotic. Je známa také řada amuletů a závěšků, které souvisí s lidskou pověřivostí.

2. PŮCHOVSKÁ KULTURA

Na sv. Moravě se rozvíjí v synchronu se stupni LB₂ - LD₂, enkláva v Malopolsku je převrstvena raně germánskou jastorfskou kulturou už v LD₁ a pouze na středním Slovensku přežívá dlouho přes zlom letopočtu, až do markomanských válek. Základem etnicity púchovské kultury byly pravděpodobně v horách přežívající kmeny illyrských Ossů (dožívající LPP), kolem roku 50 p. n. l. - LD₁/LD₂ dochází k částečné latenizaci hmotné kultury, předpokládá se, že se sem uchýlili Keltové po Burebistově náporu (v té době až na výjimky vymizela keltská hmotná kultura ve střední Evropě a zanikla oppida). Dácký tlak se rovněž mírně projevil v hmotné kultuře. Typická jsou nehrazená nížinná sídliště a výšinná dobře opevněná hradiště s převahou srubových domů. Na Slovensku vznikla

i rozsáhlá, silně fortifikovaná centra s doklady těžby místního stříbra a vlastním mincováním. Na řadě z nich je prokázán požárový horizont a depoty - doklady násilného zániku nebo obav z něj (hradiska Požaha, Všemina či Provodov na Moravě), časté jsou doklady rozvinutého železářství. Pohřební rit není příliš doložen, předpokládá se žeh. V hmotné kultuře se mísí domácí projev (kruhové náušnice s nálitky, velké železné spony, žebrované náramky, v ruce tvarovaná keramika s lištami a uchy) s latenoidními projevy i keltskými importy - nauheimské a lžičkovité spony, nákrčníky, malovaná oppidální keramika, občas biatekové nebo mušlovité mince.

3. BADATELÉ

periodizace - Jan Filip, Jiří Waldhauser, Miloš Čižmář

sídliště - Ludmila Horáková - Jansová, Zdeněk Smrž, Jiří Meduna

pohřebiště - Jiří Waldhauser, Eva Soudská, Karel Ludikovský, Miloš Čižmář

hmotná kultura - Jiří Břeň, Natálie Venclová, Vladimír Salač

púchovská kultura na Moravě - Miloš Čižmář

9. hodina

PŘEDMĚT PŘEDNÁŠKY: doba římská ve střední Evropě, limes romanus, vorland - předpolí, Germania libera, germánské osídlení Č a M.

PŘEDMĚT PROSEMINÁŘE: demonstrace hmotné kultury.

1. CHARAKTERISTIKY DOBY ŘÍMSKÉ VE STŘEDNÍ EVROPĚ

Germánské etnikum se začalo formovat zhruba mezi dolními toky Rýna, Labe a Odry nejpozději v 5. st. p. n. l. v rámci jastorfské kultury, která se vyvíjela souběžně s latéskou civilizací jižněji. Kolem roku 200 p. n. l. vyvstává na nejasných základech východopomořské kultury (na podloží specifické větve LPP) germánská etnicita przeworské a oksiwské kultury. V době pozvolného úpadku latéské civilizace (na západě romanizována a začleněna do římské říše, střední Evropu zřejmě opustila) se díky písemným pramenům vydělují jednotlivé kmeny, které se pohybují v zájmových sférách říše. Tzv. **svobodná Germánie** je vymezena V od Rýna, S od horního a středního toku Dunaje, J od Baltu a Z od linie Visla - Tatry - Slovenské Rudohorie. Od římských provincií ji po celé délce rýnské a dunajské hranice odděluje tzv. **limes romanus** s hustou sítí legionářských táborů, kastelů a burgů pomocných jednotek a opěrných bodů. O průnicích za tuto hranici svědčí řada pochodových táborů a vojenských i civilních objektů na tzv. **vorlandu - předpolí limitu**. Východně od Visly se předpokládá kolem roku 700 p. n. l. rozdělení pozdní baltoslovanské jazykové jednoty a tedy formování kmenů Baltů (SV) a Slovanů (V), jižněji na horní Tise a mezi Dunajem a Tisou v Maďarsku odolávala římskému tlaku Sarmacie. Do Čech přichází historicky identifikovaný kmen Markomanů vedený Marobudem v souvislosti s římským tlakem a výpravami na levý břeh Rýna mezi lety 12 - 9 p. n. l. Prokazatelně zde již sídlilo anonymní příbuzné germánské obyvatelstvo a společnost již byla poměrně konsolidovaná - tzv. **plaňanský horizont**. V Čechách se usadili Markomané, na Moravě příbuzní Kvádové, v 2. pol. 2. st. se výrazněji objevuje hmotná kultura przeworské kultury pronikající ze Slezska, jejími nositeli byli Vandalové. Germánská království měla obvykle krátká trvání, přechodná centralizace moci záhy zanikala zásahem dalších претенdētů - **Marobudova říše** v České kotlině byla po odvolané římské výpravě roku 6 n. l. v dobrých vztazích k říši, což bylo v rozporu s všeobecnou touhou po boji a hrdinské smrti s vyhlídkou na Valhalu, které jsou zakotveny ve válečnickém způsobu života. Arminius Cheruski Marobuda vyhnal kolem r. 18 n. l., říší určený nástupce **Katvaldes** odolal Vibiliovu tlaku jen do roku 21. Poté byly družiny a vojsko obou vládců přesídleny nad střední tok Dunaje (jz. Slovensko), kde vzniká **Vaniovo království**, které potkal stejný osud kolem roku 50. Podobná království na předpolí

limitu existovala i později (sestercius Antonina Phia, královský hrob z Mušova, ...) nejsou ovšem známa z přímých písemných zmínek. Ty se více zabývají oblastmi severně od středního toku Dunaje až v souvislosti s **Markomanskými válkami** (166 - 180 n. l.), které tvoří předěl mezi starší (0 - 180 n. l.) a mladší (180 - 375) dobou římskou. V archeologických nálezech se projeví především úplným zánikem púchovské kultury na Slovensku, přílivem vlivu nebo přímo fyzických nositelů przeworské kultury - Vandalů (stoličkovité a knoflíkovité železné ostruhy, pravoúhlé pásové zápony, pásová nákončí s miskovitým nebo terčovitým zakončením, trubkovité a válcovité spony s tauzií, militária s tauzií - zvl. kopí, misky s důlkovitě vtačeným dnem apod.), zánikový horizont některých sídlišť (Křepice, Blučina), vznik nových pohřebišť (Šitbořice, Hevlín), jen krátkodobé přerušování obchodních vztahů.

Limes romanus se nikde přímo nedotýká území ČR, Čechy byly od římského světa odříznuty hraničními pohořími, navíc jsou od toku Dunaje, tedy od římské hranice dost vzdáleny. Na Moravu pronikaly pouze vojenské jednotky většinou jen v období MV, nejsou zde zjištěny žádné civilní objekty. Lokalitou jedinečného významu je Mušov - Burgstahl s vojenským táborem detašovaného oddílu 10 legie gemina phia fidelis z legionářského tábora ve Vindoboně. Byl používán jen za MV asi od roku 170 do nuceného vyklizení po uzavření Commodova míru roku 180, podle řady nálezů byl opuštěn ve značném spěchu. Ze zděných budov byla odkryta balnea a praetoria. Ze stejného období patrně pochází 4 polní tábory zjištěné nedaleko v poloze Mušov - Písky leteckou prospekcií. Podstatně starší jsou nálezy z polohy Mušov - Neuriesse, kde byl zjištěn erwerkový tábor z počátku 1. st. n. l. Situace zánikového horizontu v jednom z příkopů je dávana do souvislosti s Tiberiovým tažením proti Marobudově říši roku 6 n. l. Antropologická analýza prokázala germánský původ 33 lidských jedinců a provinciální původ dobytka a koní. Pravděpodobná je existence dalších vojenských bodů v okolí Starého města a Mikulčic, kde byly později druhotně využívány římské cihly s vojenskými kolky ve středohradištní době. Leteckou prospekcií byly zjištěny i další pochodové tábory poměrně daleko od limitu - Hrušovany nad Jevišovkou, Ivaň, Přibice. Na Slovensku, kam malým cípem zasahovala římská provincie Panonia je prozkoumána řada opevněných limitních bodů (Děvín, Gerulata, Kelemantia - Iža), civilní dvorce (Bratislava - Dúbravka, Stupava, Milanovce, Cífer - Pác) a pohřebišť (Gerulata - Rusovce). Hlavní legioářské tábory na tomto úseku - Vindobona, Karnuntum, Brigetio, Akvinkum.

Germánská sídliště zásadně v tomto období nejsou hrazená, typickými domy v středním Podunají byly zahlobené obdélné objekty s konstrukcí na 6 kůlech (vícemilice, Komořany), ve starší době římské v tzv. šestiúhelném uspořádání, v mladší době římské v kratších

stranách domu. Na konci doby římské již jen 4 kůly v rozích. Méně časté jsou i nadzemní kůlové domy a jistá organizace zástavby na sídlišti (Vyškov - Žleby, Vlčnov - Dolní Němčí). Rozvinutá je především specializovaná železářská a hrnčířská výroba - Sudice, Tuchlovice, Ořech, Jiříkovice.

Pohřební rit germánského obyvatelstva byl žárový, kostrové pohřbívání bylo vyhrazeno jen jisté skupině obyvatelstva, jejíž hroby a hrobky bývají většinou bohatěji až velmi bohatě vybaveny. Rozlišují se bohaté kostrové hroby **lůbsovského horizontu** ve starší době římské a **horizontu Leuna - Hasleben** v mladší době římské. Starší horizont charakterizuje poloha mimo řadová pohřebiště, vydřevené nebo kamenné komory, výbava bez militárií, s dominancí římských importů - bronzové nebo stříbrné soupravy naběračka - cedník - vědro, někdy i patera, skyfy a kanthary, občas sklo, ke konci horizontu i terra sigilata nebo provinciální keramika, germánských věcí velmi málo - spony, přezky, hřeben, keramika. Mladší horizont již projevuje změnu společenské situace, dominuje honosný domácí germánský inventář - spony, nákrčníky, prsteny, zbraně, ubylo římských importů - zvláště toreutiky, časté jsou římské mince, sklo, trojnožky atd. Tomuto členění se vymyká tzv. **královský hrob z Mušova**, objevený nedaleko římského vojenského tábora. Časově spadá do přechodného období MV, v komoře s kamennou konstrukcí byli kostrově pohřbeni dva starší muži s chronologicky různorodou výbavou. Z 1. st. pochází často poškozené římské importy - skládací stůl s koňskými protomami, dvouplamenná lampa, zlomky skleněných nádob a stříbrné toreutiky - skyfos a talíře. Vedle toho byl zjištěn soudobý římský inventář - pozlacené kování skříňky s reliéfy římských bohů, čtyřhranné skleněné láhve, vojenské legionářské hrnce, spony a nákončí vojenského opasku, pravděpodobně získané v nedalekém táboře). Germánský inventář většinou przeworského původu byl jen soudobý - knoflíkovité a stoličkovité železné ostruhy, tauzovaná kopí, nákončí opasku s terčovitým zakončením, typická keramika. Vedle toho množství potřeb pro posmrtnou hostinu - kozlíky na ohniště, háky a kleště na dělení masa, množství obětovaných zvířat, velký kotel, ... Dva chronologicky odlišné pohřby byly vyloučeny, současná interpretace počítá s uložením významného „krále“ v klientském vztahu k říši, jenž byl pohřben s cennostmi dlouhodobě uchovávanými např. jeho rodem a zároveň se soudobými germánskými předměty i dary římskými. Řadová pohřebiště - Č: Plotiště, Opočno, Dobřichov, M: Mikulov, Šitbořice, Kostelec na Hané...

Hmotnou kulturu germánského obyvatelstva reprezentuje především keramika, šperky (zvl. spony) a militária, většinou ale zničená žárovým ritem. Pro **keramiku** starší doby římské je typická trojčlenná terina, mísa a váza vyráběné v ruce ze šedého materiálu, s radélkovanou výzdobou - meandr, krokvice, rytými násobnými obloučky, oblým barbottinem apod.

Od 2. pol. 1 st. také importy terra sigillata, později i provinciální šedé keramiky (prstencové misky) a žlutooranžové keramiky s červenou pásovou malbou. V mladší době římské je typická terina na nožce, kvadratické až ostrohranné barbotino, zvlnění těla nádob, šikmé žlábkové a vstřícně šrafované trojúhelníky, nově také kolkování. Od 3. st. se lokálně (např. Jířkovic) vyrábí i šedá keramika točená na kruhu. Germánské spony trubkovité a válcovité jsou nejspíše przeworského původu, často zdobené tautzií na lučiku, vendické spony pochází z Polabí. Provinciální spony byly v Germanii velmi rozšířené, ve starší době římské spony s očky a silně profilované spony s kruhovými otvory v zachycovači, v mladší době římské spony s podvázanou nožkou (ve 4. st. mladší deriváty mají podvázání jen naznačeno výzdobou) a samostřílové spony s vysokým zachycovačem.

2. BADATELÉ

Jaroslav Tejral (periodizace, Mušov, limes romanus a MV), Ivan Peškař (st. doba římská, sídliště), Jiří Zeman (ml. doba římská, typologie spon, pohřebiště Kostelec na Hané), Eduard Droberjár (terra sigillata, sídliště), Alena Rybová (pohřebiště Plotiště), Karla Motyková (pohřebiště v Č)

10. hodina

PŘEDMĚT PŘEDNÁŠKY: doba stěhování národů ve střední Evropě, hlavní etnika a jejich přesuny, historická data.

PŘEDMĚT PROSEMINÁŘE: demonstrace hmotné kultury.

1. HISTORICKÝ PŘEHLED DSN A POHYBY HLAVNÍCH KMENŮ

Počátek DSN je formálně spojován se smetením ostrogótského kmenového svazu nad Černým mořem Huny roku 375. Tento tlak byl ovšem jen jedním z posledních impulsů pro hromadné přesuny germánského obyvatelstva po celé Evropě. V antických písemných i v archeologických pramenech je doložena řada útoků na limes po celé jeho délce již od 1. st. (v 70 - 80 letech 1. st. nájezdy Batavů na Dolnogermánský limes, v 2. pol. 2. st. markomanské a jiné války podél limitu, od roku 230 do 260 nájezdy Alamanů na rétský limes a vytlačení Římanů z Agri decumates, opakované nájezdy Franků na rýnský limes od pol. 3. st. a jejich usazení v provincii už po roce 356, atd). I negermánské kmeny sarmatských Jazygů pronikly do Potisí již dříve, v době kdy zanikla skýtská moc na tomto území a jen kmeny sarmatských Alanů pravděpodobně přišly s Huny. Z germánských kmenů se pod přímým tlakem Hunů do Evropy dostali jen Hermunduři vytlačení z oblastí nad Azovským mořem a Ostrogóti, kteří již nestačili ustoupit do sedmihradských hor jako jejich západní sousedé - Vizigóti.

Zjednodušeně se DSN ve střední Evropě dělí na **časný stupeň** s dožíváním svébské kultury paralelně s prvními projevy populace ustupující před Huny (**380 - 410/420?**), **starší stupeň** s obdobím nájezdů Hunů do Evropy (**420 - 450**), přičemž na Moravě se projevuje jen přítomnost tzv. **Vnějších Hunů** (loajální etnika připojená během expanze), nikoli samotné hunské populace. Následuje ještě ve starším stupni DSN období **posthunských lokálních království (450 - kolem 500)** včetně nejasného předlangobardského období po roce 480, kdy je poprvé tento kmen zmíněn ve středním Podunají. **Mladý stupeň** DSN na Moravě zahrnuje **langobardské osídlení**, lokálně přežívající **až k 1/2 6. st** a nejpozději **od 1/3 6. st.** postupnou infiltraci **slovanské** populace. Formálně **končí DSN roku 568**, kdy Langobardi z Panonie pod avarským tlakem ustupují do severní Itálie.

Hlavní negermánské kmeny DSN - Hunové **375** zničili ostrogótský svaz, král Hermanarich spáchal sebevraždu, jeho nástupce Vidimir padl. Část Ostrogótů podmaněna, část ustoupila do Panonie, kde jim po bitvě u Hadrianopole **378** byla odstoupena část území a loajálními vnějšími Huny se stali o něco později. Hunové dále postupovali na západ, vyvolali **406** velké vandalsko-alansko-svébské tažení přes celou střední a západní Evropu

na Pyrenejský poloostrov a **410 - 415** tažení Vizigótů oklikou přes Itáli stejným směrem. Vlastní Hunové dosáhli Karpatské kotliny kolem roku 420, jejich moc roste s nástupem Attily 434, roku **451** poražení na Catalaunských polích Římany a některými federáty (Frankové, Burgundové), **453** zabit Attila burgundskou princeznou Altico, proti jeho synům se v bitvě u Nedaio roku **454** postavily i dříve loajální kmeny Herulů, Ostrogótů, Gepidů, Skirů a Jazygů, po jejich boku zůstali Durynkové. Hunská moc byla poražena a zanikla.

Sarmatští Jazygové, jeden z nejusazenějších kmenů DSN, se mezi Dunajem a Tisou usadili už během starší doby římské (figurují i ve zmínkách o MV), kde byli sousedy a spojenci Kvádů, z Rumunska vytlačeni Vizigóty, pak podmaněni Huny, u Nedaio proti nim, už **469** zmíněni vedle Gepidů, Skirů a Rugiů v koalici proti Ostrogótům drancujícím Balkán v byzantském zájmu, kterými byli vzápětí poraženi. Později ustupují pod tlakem Gepidů, kteří měli zájem o Potisí a z AE pramenů mizí **koncem 5. st.**

Sarmatští Alani původem z Povolží a uralských stepí, směřovali k Olbii a Krymu, kde byli strženi hunskou vlnou. Ustoupili do dolního Podunají a dále na západ, roku **406** se přidali k velkému vandalskému tažení Evropou, se kterým odešla i většina svébského obyvatelstva středního Podunají. Podél toku Dunaje přes území Franků pronikli **409** na Pyrenejský poloostrov, kde se usadili převážně v oblasti dnešního jz. Portugalska, **415 - 416** silně zdecimování Vizigóty, kteří nakonec zbylé kmeny vandalsko-alansko-svébského svazu dohnal až k přeplavení do severní Afriky **429**. Roku **439** dobyl svaz Kartágo, **534** říše zničena byzantským vojevůdcem Belisarem.

Hlavní germánské kmeny DSN - Vandalové původně z Jutska a Skandinávie, po posunu na jih nositeli przeworské kultury, v **2. pol. 2. st** výrazný posun na jih a vliv i na Moravě, kmen Hasdingů sídlí na v. Slovensku a od roku **330** v provincii Horní Panonie, kmen Silingů ve Slezsku. Roku **401** Hasdingové vyrazili na západ, romanizovaný Stilicho je zastavil a zařídil statut federatů, ale znovu vyrazili **406**, přidali se Silingové, Svébové a sarmatští Alani, téhož roku přes Rýn do j. Galie, **409** prorazili mezi Franky na Pyrenejský poloostrov, který do **411** plenili, pak požádali o statut federatů, který naoko dostali. Rozsídlení - Svébové v Galicii (SZ), Alani dnešní Portugalsko (JZ), Silingové v Andalusii (J) a Hasdingové střed, jsou již ariány. V letech **415 - 416** decimování Vizigóty, Silingové a část Alanů vyhlazeni. Nový svaz s dynastií Hasdingů plní římská města na pobřeží **422 - 429** pod vedením Hunericha, ukořistění loďstva a **429** již pod vedením Geisericha přeplavení přes Gibraltar, **439** dobytí Kartága a vznik silné říše, která napadala Sicílii i Byzanc. Do roku **534** rozvrácena Belisarem.

Vizigóti - původně Góti z ostrova Gotland a Skandinávie, v době římské nositelé wielbarské kultury, pomalý přesun od dolní Visly k Černému moři, podíl na černjachovské kultuře, ve 3. st. se rozdělili na západní Vizigóty a východní Ostrogóty. Vizigóti sídlili nad tokem dolního Dunaje a v Rumunsku. Vůdce Atanarich **368** odrazil hunský předvoj a vybudoval tzv. Atanarichův val mezi toky Siretu a Prutu. Odtud po roce **375** část do rumunských hor, většina prošla celý Balkán až do Řecka, kde pod vedením Alaricha I. **395** vypálili Korinth a vyplenili Athény. Po porážce Římany po dalmatském pobřeží do Itálie **402**, **408** až k Římu (výpalné), **410** vyplenění Říma, únos Galy Placidie z císařské rodiny (provdána za Atavulfa). Roku **415** do j. Galie, krátkodobá říše kolem Toulouse, **415 - 416** nájezdy na Pyrenejský poloostrov (viz výše), zde silná říše, roku **507** omezena Franky jen na Pyrenejský poloostrov, při bitvě padl Alarich II. Roku **711** říše zničena Araby.

Ostrogóti - po rozdělení Gótů sídlili nad Černým mořem, mezi Vizigóty a Heruly, rozkvět Hermanarichovy říše ukončil nájezd Hunů **375**, nástupce Hermanaricha - Vidimir padl, vytlačeni do Panonie, **405** odražen pokus o vpád do Itálie, působili jako Vnější Hunové, u Nedaio proti Attilovým synům. Theodorich držen jako rukojmí na byzantském dvoře císaře Leona, pro něj pak dobývá Balkán (Moesie, Makedonie), vytvořil vlastní vojsko, **469** porazil koalici Jazygů, Gepidů, Skirů a Rugiů, **488** Zénonem pověřen dobýt Itálii obsazenou Skiry (Odoakar). Po obléhání **490 - 493** byl Odoakar zabit a Theodorich sídlící v Raveně se stal vládcem Itálie, až do své smrti **526** podporoval malá germánská království v opozici vůči Frankům i Byzanci (Duryňkové, Bavoři, Alamani, Burgundové, Langobardi, ...), která byla vesměs zlikvidována záhy po zániku této ochrany.

Skirové přišli ze severu s Góty, usadili se j. od Jazygů v meziříčí Dunaje a Tisy, v **1. pol. 5. st.** loajální k Hunům, u Nedaio proti nim. Později do Itálie, vůdci Odoakar a jeho bratr Hunvulf, **475** Skiry sesazen Julius Nepotus, poručník Orestes později zabit při hádce **476**, od nezletilého nástupce Romula Augusta koupil titul Odoakar, vládl v Itálii do **493**, kdy zabit Theodorichem. Přivedli do Itálie i zbytky poražených Rugiů.

Rugiové přišli z Pobaltí (Rujana), vystupují v pramenech až jako Vnější Hunové, po **454** do **487** sídlili v úzkém pásu území s. od toku středního Dunaje (Rugiland). Roku **484** byl král Fero poražen skirským Odoakarem a část Rugiů s ním odešla do Itálie, zbytek se přidal k Hunvulfovi později a když byl **488** poražen ostrogótským Theodorichem, přešli do jeho vojska a rovněž odešli do Itálie, kde postupně asimilováni Góty.

Herulové přišli ze Skandinávie ve **3. st.**, sídlili nad Azovským mořem, východně od Ostrogótů, jako Vnější Hunové se dostali na Moravu, kde po roce **454** vzniklo herulské

království (454 - 489), poražené příchozími Langobardy. Mezi léty 508 - 512 odešli zpět na sever, podle Prokopia prošli územím hustě osídleným Slovy.

Gepidé pravděpodobně přišli s Góty, po roce 200 vstoupili do provincie Dácie, odtud Vizigóty vytlačeni do horního Potisí (pomezí Rumunska, Ukrajiny a v. Maďarska), do 330 udržoval král Visumar spojení s Hasdingy, ve 40. letech 5. st. král Ardarich významným členem Attilovy družiny, u Nedaio proti Hunům, 454 - 567 gepidská říše mezi Dunajem a Tisou (postupná asimilace Jazygů), 469 vystupují v koalici proti Ostrogótům, pak dobré vztahy k Theodorichovi - Traiserich. Po příchodu Langobardů 488 časté potyčky, po přesunu Langobardů do Panonie (526 - 546) sílí, 567 říše zaniká pod společným nájezdem Langobardů a Avarů. Avari osídlili gepidské území a záhy i Panonii uvolněnou Langobardy 568. S Langobardy odešla do Itálie i většina poražených Gepidů, ale účast malých skupin Gepidů a Langobardů je doložena při řadě avarských nájezdů.

Langobardi se zformovali v dolním Polabí, pravděpodobně prošli přes Českou kotlinu a usadili se 488 v opuštěném Rugilandu. Již 489 se postavili proti herulské hegemonii a usadili se i na Moravě. Podle legend langobardská princezna Rumethrud dala 489 zabít příslušníka herulského královského rodu a dala tak podnět k vojenskému střetu. Roku 508 se herulská říše definitivně rozpadla. Vládnoucí Langobard Tato (489 - 510) byl zabit svým synovcem Wachonem (510 - 540). Velmi schopný vládce, rozšířil území na východ, udržoval dobré vztahy s Franky, Theodorichem v Raveně i Byzancí, s řadou germánských království spřízněn sňatkem Roku 510 se oženil s dcerou durynského Wisina - Radegundou (za jejího bratra Herminfrieda se vdala Theodorichova neteř Amalberga), 512 s gepidskou princeznou Austrigusou a později s herulskou princeznou Silingou. Wachonova dcera Waldarada byla vdána za menšího Merovejce, po jeho smrti se stala ženou bavorského krále Garibaldiho I., další dcera (od gepidské Austrigusy) - Visigarda byla 532 provdána za franckého Theudeberta I. (dobyvatel říší Durynků, Alamanů a Burgundů). Po smrti ostrogótského Theodoricha se orientuje hlavně na Byzanc, již kolem roku 526 neformálně umožněno usazování Langobardů v provincii Panonia. Wachonův nástupce Audoin (540 -560) uzavřel závaznou smlouvu s Justiniánem o převzetí a ochraně Panonie roku 546, na Moravě přesto malá část Langobardů zůstala ještě přes 1/2 6. st. Audoin pokračoval ve sňatkové politice, jeho ženou se stala dcera durynského krále a ostrogótské princezny - Rodelinda. Panonské období končí 568, kdy Albuin (560 -572) odvedl langobardy do s. Itálie, kde se přidaly zbytky Ostrogótů a Románů, 572 dobyli Pavii, která se stala sídelním městem langobardské říše. Authali (584 - 590) ovládl i Spoleto, Umbrii a Toskánu. Nadále udržovány svazky zvláště s Bavyry (poslední odolávali franckému tlaku), v 1/2 7. st. obecné přijetí křesťanství. Poslední král Desiderius poskytl

útočiště rodině Karlomana, zabitého Karlem velkým 771 v boji o moc a obhajoval práva jeho potomků. 774 Karel Veliký langobardskou říši dobyl a otevřel si tak cestu do Panonie (později násilně připojil i bavorskou říši a zničil slovanské království v Korutanech a mohl tak Avarský kaganát tisknout ze dvou stran).

Kmeny Alamanů, Burgundů, Bavorů, Durynků a především Franků v z. Evropě tvoří již v době DSN vlastní historické dějiny, známé z jiných přednášek, proto jen stručně. Alamani už v 1. třetině 3. st. napadají dolnogermánsko rétský limes, 260 je jim odstoupen Agri decumates, většina pevností na této linii byla poničena ve 30. letech 3. st., dostávají se k hornímu Dunaji a Alsaska, 497 říše zničena franckým Chlodvíkem, připojena většina území, 506 poraženo povstání, z AE pramenů vymizela až do 1/2 6. st. vysoká vrstva (buď vyhlazena, nebo utekli pod ochranu Burgundů či Ostrogótů). Po Theodorichově smrti 526 byl do roku 536/538 obsazen Theuderichem zbytek. Po smrti Dagoberta 639 a úpadku francké centrální moci došlo ve všech podrobených říších k povstáním - u Alamanů především kníže Godfred (zemřel 709, jeho manželkou bavorská princezna, příbuzná bavorského krále Theoda) a jeho syn Lanfred I (v Bavorsku vládne jiný Godfredův syn - Odilo 736 - 748). Povstání bylo potlačeno Karlem Martelem 730 a k definitivní porážce Alamanů a Bavorů došlo v bitvě na Lechu 740/743, Alamanie a severní bavorská župa byly anektovány. Burgundové ze Skandinávie přešli do Pobaltí po obou stranách dolní Odry už na počátku doby římské (burgundská a lubušická kultura), od 3. st. pomalý opsun na jz. do okolí dn. Mohuče. Po opuštění limitu Římany 405 obsadili území kolem dn. Špýru a Wormsu jako federatové, po oslabení Říma (nájezd Vizigótů 410) přešli do v. Galie, burgundská říše mezi Ženevou a Lyonem 443 - 534/536, postupně oklešťována Franky a nakonec anektována Theuderichem. Durynkové jako kmenové uskupení vystupují až kolem 400 s centrem mezi Harzem, Sálou a Českým lesem, po Dunaji pronikali až k Pasovu, který 470 vypálili. V době hunského svazu významnými Attilovými spojenci, bojovali na straně Hunů i u Nedaio. Sňatková politika především s Ostrogóty a Langobardy, po smrti Theodoricha první Franky anektovaná říše již 531 po bitvě s Theuderichem na Unstrutě. Krátkodobý vzestup ještě po smrti Dagoberta 639. Bavoři jsou pravděpodobně zbytky původních Markomanů, které se po zániku Hunské říše posunuli na jih (asi i z území Čech), jejich vládnoucí vrstvu snad vytvořila vojenská elita Langobardů, kteří neodešli do Itálie 568. První známý Algilolfinger Garibaldi I (555 - 590) byl ženat s dcerou Langobarda Wachona a vdovou po menším Merovejci - Waldaradou, za pomoc Langobardům 590 odstraněn Franky. Tassilo I (592 - 610) se několikrát vojensky střetl se Slovy, hranice se ustálila na Enži, jeho syn Garibaldi II (od 610) silně podléhal vlivu franckého Dagoberta, na jeho příkaz pobil část Kutrigurů

odpadlých od Avarského svazu, kteří se do Bavor stáhli **631**. Theodo (**696 - 711**) podporoval pokřesťení, (misie Salzburg, Řezno, Pasov a Freising), ještě **712** podpořil vstup langobardského následníka Luidpranda na langobardský trůn a vdal za něj svou vnučku. K oslabení samostatnosti došlo za Karla Martela, Odilo (**736/737 - 748**, syn Theodovy dcery nebo sestry a alamanského Godfreda) udržuje dobré vztahy s Franky - druhá Martelova žena byla bavorská princezna Svanahild, Odilo se k Martelovi uchýlil poté co byl **740** vyhnán a oženil se s Martelovou dcerou z prvního manželství - Hiltrud. Po Martelově smrti **741** držena rodina jako rukojmí v sporech o převzetí moci, Odilo uprchl, Hiltrud se synem Tassilem III uprchla později s pomocí Svanahild. Odilova opozice skončila **743** při bitvě na Lechu. Místo nezletilého Tassila vládla do roku **755** Hiltrud, potom se stal jeho poručníkem Pipin Krátký (již pomazaný král), vynutil si **757** vazalskou přísahu. Tassilo se postupně vymaňoval, vedl samostatnou politiku, **764** se oženil s dcerou langobardského Luidpranda, Karlovi zaneprázdnění spory o moc po Pipinově smrti a po smrti Karlomana Karel Veliký dobýval Langobardskou říši. Roku **781** obvinil Tassila ze spiknutí s Avary a Slovy, **787** si vynutil novou lenní přísahu a zavřel celou rodinu do kláštera, **794** byl Tassilo donucen rezignovat na vládu i na následnická práva svých potomků, došlo k úplné anexi až po Enži.

2. HMOTNÁ KULTURA DSN

Morava: stupeň **D₁** - pozdní svěbská kultura se žárovými hroby (Šaratice) a sídlišti (Zlechov, Mostkovice), výšinnými sídlišti (Znojmo, Líšeň). Hrubá nesymetrická keramika (hrnce, mísy) a pozdní vyznění jiříkovické šedé keramiky na kruhu. Současně již první kostrové hroby populací vytlačených ze svých sídel Huny - Drslavice, zlacené a stříbrné plechové spony velkých rozměrů, ozdoby s polyedrickými korály, na Slovensku také první hunské předměty - cikádovité spony, pozdní provinciální keramika s tmavě zelenou glazurou, hlavně džbány a mortária - třecí misky.

: **D₂** - herulské bohatě vybavené kostrové hroby, především ženské (Smolín) - jemná murgašská keramika na kruhu vyráběná, s vlešťovanou výzdobou (mřížky, vlnovky), malá kruhová zrcátka, velké Ag plechové spony s obloukovitou a pak trojúhelníkovitou záhlavní destičkou, časně lité vrubořezové spony s malým počtem knoflíků, puncování, pozdně římské sklo s bublinkami, Au náušnice s filigránem a granulací, náhrdelník z velkých různotvarých a různobarevných korálů (sklo, jantar, kámen).

: **D₃** - vznik lokálních posthunských království, bohaté velmožské mužské hroby (Blučina u Cezav) - honosná militária hunského (zbytky sedla, luku, šípy, bičík) i franckého

(spatha a sax s pochvou, opasek s přezkami, vše zdobeno almandiny a zlacením) stylu, Au masivní náramek (kolem 250 gr), hřeben, skleněné nádoby, spony již jen odlévané s vrubořezovou výzdobou.

: **E** - pozdní předlangobardský stupeň, doznívá polychromní styl výzdoby šperků a zbraní (almandiny a barevná skla), častěji keramika na kruhu, vrubořezové spony, jednotlivé herulské kostrové hroby - Mistřín, Polkovice, Tasov a malé pohřebiště Strachotín

: **langobardský stupeň** známe jen z rozsáhlých kostrových pohřebišť (Lužice a Pavlovice u Hodonína - na obou hmotná kultura ještě z 1/2 6. st, Holubice, Brno - Holásky) a z mauzolea na Žuráni. V keramice nesymetrické baňaté hrnce a mísy, kombinace plastických výčnělků a svislých rýh, někdy vlnovka, v Pavlovicích gepidský vliv - kolkovaná leštěná keramika. Spony lučikovité s knoflíky a vrubořezovou výzdobou (počet knoflíků s časem stoupá a pozdní výzdoba kolem 1/2 6. st. je již pletencová nebo smyčkovitá), terčovitě a esovitě spony, velmi variabilní korálky, přezky bez přichytné destičky, jazykovitá nákončí opasku, pinzety, kostěnné hřebeny, pozdní sklo - riesselbecher s chobotovitými nálitky, kování štítů, spathy, oštěpy, přilby. Mauzoleum na Žuráni překrylo 2 starší herulské hroby, nad nimi královská hrobka Wachonovy rodiny s dřevěnou komorou (dochovaný trám s pletencovou řezbou) - pohřby koní, Au nitě z oděvů, skleněná nádoba s řeckým nápisem, zlomky válcovité pyxidy se starokřesťanskými motivy, ... Ve vedlejší komoře koňské hroby a svícnovité předměty (snad udidla).

Čechy stály v DSN mimo hlavní etnické pohyby, rozlišuje se jen starý - **vinařický stupeň (400 - 500)** a mladý **čelákovický stupeň (1. pol. 6. st.)**. Nadále přežívá populace doby římské, kontinuita na řadě žárových pohřebišť (Plotiště, Opočno), vedle nich nová s převahou kostrového ritu, který je typický pro okolní DSN. V hmotné kultuře se objevují jen malé skupinky příchozích z dolního Polabí, podunajská hmotná kultura se takřka neobjevuje, Hunové nezasáhli ani na Moravu ani do Čech, pouze na Moravě působili tzv. Vnější Hunové (Herulové). Na kostrovém pohřebišti Vinařice u Kladna zjištěny rakve nebo desky, typické jsou pozdně římské samostřílové spony, domácí ptačí spony, lité imitace plechových podunajských spon, pozdní sklo. V mladém - čelákovickém stupni již výhradně kostrový ritus (Záluží u Čelákovic, Klučov, Roudnice), stejné obyvatelstvo, jisté impulzy z Polabí se etnicky nespojují s Langobardy, spíše s Duryňky (vrubořezové spony, tzv. duryňské mísy vyrobené na kruhu s vlešťovanou výzdobou, končí výskyt pozdně provinciálního skla.

Po celou dobu DSN v podstatě chybí trvalá sídliště.

3. BADATELÉ: Jaroslav Tejral, Bedřich Svoboda, Alena Rybová, Jiří Zeman

11. hodina

PŘEDMĚT PŘEDNÁŠKY: etnogeneze a expanze Slovanů, rozsídlení a hlavní skupiny, periodizace, časně slovanské osídlení, avarskoslovanská symbióza a kesthelyjská kultura, Sámova říše a Wogastisburg.

PŘEDMĚT PROSEMINÁŘE: demonstrace hmotné kultury časně slovanského období

1. SLOVANSKÁ POPULACE

Podle lingvistických poznatků došlo k rozdělení pozdní baltoslovanské jazykové jednoty kolem roku **700 p. n. l.** Původní pravlast Slovanů se rozkládala východně od řeky Visly, v povodí Pripjati a západního Bugu až ke střední Desně a Dněpru, jižně od areálu osídleného baltskými kmeny. Zvláště polští badatelé (poznáňská neoautochtonistická škola - Josef Kostrzewský) předpokládají slavinitu východopomořské skupiny lužické kultury. Na tuto kulturu však navazuje v době halštatské kultura oblčejových uren, která je již podloží pro rozvoj oksiwské a przeworské kultury. Na oksiwskou navazující kultura wielbarská je již prokazatelně gótská, przeworskou kulturu záhy převzali ze severu příšlí Vandalové. V původním areálu východně od Visly se **od 2 st. p. n. l. do 2. st.** rozvíjí zarubiněcká kultura (s největší pravděpodobností slovanská) snad na kořenech zatím málo prozkoumané kultury hrobů podkloszowych (= „pod nádobami“). Před pronikajícími Góty, kteří směřují do Příčernomoří se nositelé zarubiněcké kultury pravděpodobně stáhli severněji a na jejím bývalém areálu vzniká gótská nebo polyetnická (hlavně gótská) černjachovská kultura, dříve považovaná za slovanskou. Ta zaniká nejpozději koncem 4. st. pod Hunským nájezdem, jen krátkodobě se udržuje pozdní stupeň na Zakarpatské Ukrajině a v Rumunsku, kam se stáhli Vizigótové. Do uvolněného prostoru po odeznění masových etnických posunů pozvolna od severu pronikali nejpozději na **počátku 6. st.** Slované s keramikou typů Korčak a Pieńkowka, příbuznou keramice pražského typu, která se **po 1/3 6. st.** objevuje i na Moravě (druhý proud expanze přes Polsko), **kolem 1/2 6. st.** také v Čechách, středním Německu a části D. Rakouska severně od toku Dunaje.

První Slované přišli na Moravu přes Polsko, cestou vně Karpatského oblouku, objevují se po 1/3 6. st, v době, kdy na j. Moravě dožívají zbytky Langobardů. Současné přijímané teorie o charakteru expanze předpokládají pomalý postupný průnik malých skupin mezi řídnoúí germánské osídlení = **penetrační teorie**. Autochtonistické teorie (aborigenní a teorie biologické kontinuity) a kolonizační teorie byly překonány. Někteří badatelé se kloní k teorii vojenské rychlé expanze (spolu s penetrační teorií spadá do skupiny migračních teorií), ať již její příčinou byl tlak nomádů, klima, populační nárůst nebo vojenské zájmy. Proti této teorii

stojí především nálezy hmotné kultury časně slovanského stupně, v nichž se militária takřka (šípky) nevyskytují, nelze tedy předpokládat silnou bojovnickou složku příchozí populace. Druhý proud pronikal do střední Evropy podunajskou cestou přes Balkán (slovanské osídlení proniklo až do Řecka a Makedonie, dlouho se udrželo v Rumunsku a přialpských oblastech, přežilo v Bulharsku atd.) a Karpatskou kotlinu, po 1/2 6. st. postupuje po Dunaji na západ (jižně Dunaje jen po Enži, severně Dunaje k Pasovu, po Naabe a Regnitz severně kolem českých hraničních horstev). Území Nábských Slovanů se dotýkalo oblastí osídlených Polabskými Srby, které sahalo od meziříčí Sály a Labe až k hornímu Mohanu. Severní proud z Polska proniká na západ celým meziříčím Odry a Labe (Braniborsko, Lužice, Sasko) a Pobaltím až k Lübeckému zálivu (Meklenbursko, východní Šlesvicko - Holštýnsko). Hlavní skupiny západních Slovanů - Polabané, Pomořané, Srbové, kmeny na území Polska, Slezska, Čech, Moravy a Slovenska. Řada **polabských kmenů** se sdružovala do kmrnového svazu Luticů nebo Obodritů. K obodritskému svazu patřili Vagrové (v. Holštýnsko, hrady Oldenburg - Starigrad, Plun, Alt Lübeck - Lubica), vlastní Polabané (meziříčí Labe, Sude a Trave, hrad Ratzenburg - Ratibor), vlastní Obodrité (mezi Wismarem a Schwerinem, hrady Meklenburg - Reric, Menkendorf - Schwerin, Dobin) a Varnové (meziříčí Warnow, Hildenitz, Elde). Volně příslušeli i Drevané (na levém břehu Labe od linie Hamburg - Magdeburg po Hannover) a Linani (meziříčí Elde, Stepenitz, Löknitz). K lutickému svazu patřili Chyžané (dolní Warná), Čezpeňané (meziříčí Peene, Trebel, Rechnitz v Meklenbursku, hrady Teterow, Sukow, Neu Nieköhr, Behren - Lübchin), Dolané (jezero Tolensee jižně od Neu Brandenbudg), Rataři (horní Pohavolí, nelokalizovaná Rethra). Volně příslušeli Raňané (Rujana, hrad Arkona), Ukrané (povodí Ucker), Řečané (horní Pohavolí) a Moričané (povodí Müritz). Nezávislémi kmeny v širším Polabí byli Havolané (hrad Branderburg) a Sprévané (hrady Berlin - Spandau, Berlin - Köpenick) v Braniborsku. K hlavním **srbským kmenům** se počítali Dalemnici, Glomači, Nišané, Milčané a Lužičané (hrad Tornow). **Pomořané** osidlovali celé Pomoří od dolní Odry po dolní Vislu (hrady Wolyn - Vineta, Štětín, Kamieň Pomorsky, Kolobrzeg, Gdaňsk). Jižněji sídlili **polské kmeny** - Polané (Velkopolsko, povodí Noteče, Warty a Odry, hrady Kruszwica, Poznaň, Hnězdno), Vislané (Malopolsko, hrady Krakow, Višlica, Chodlik, Stradów, Szezaworyz), Mazurové (Mazurská jezerní plošina), Mazované (okolí dn. Warszawy, hrad Plock), Kujavané (střední Povislí), Kašubové (východně od dolní Visly) a Ledzané (Sandoměřsko). Ve Slezsku Dědošané (meziříčí dolní Bobr, Odra, hrady Popeczyce, Gostyň, Klenica), Bobrané (střední a horní povodí Bobru), Trebované (východně od Odry), Slezané (okolí dn. Wroclawi a povodí Slezy), Opolané (povodí Kladské Nisy, horní Odry a Stobrawy, hrad Opole) a Holasicí (horní Slezsko).

V **Čechách** sídlili Čechové (stř. Čechy, hrady Levý Hradec, Budeč, Klučov, Tismice), Sedličané (západní okraj stř. Čech), Pšovane (Mělnicko), Litoměřici, Děčané, Lemúzi (Bílinsko, Ústecko, hrad Vlastislav), Lučané (z. Čechy, Žatecko), Doudlebové (jz. a j. Čechy), Zličané (jv. Čechy, Čáslavsko, Kouřimsko - později slavníkovská doména, hrad Stará Kouřim) a Charvátí (v. Čechy od Litomyšle po Turnov a Boleslav). Na **Moravě** je znám jen kmen Moravanů, na **Slovensku** kmen Slověňů.

2. PERIODIZACE

časně slovanské období (ČSO) 1/3 až 1/2 6. st. - 70. léta 7. st.

- nezdobený pražský typ do konce 6. st.

- nezdobený pr. typ společně se zdobenou dotáčenou keramikou (také tzv. zdobený pražský typ) do 1/2 7. st., zahrnuje období Sámovy říše (623 - 658)

- zdobená keramika podunajského výrobního okruhu 3. čtvrtina 7. st.

starohradištní doba - poslední 1/3 7. st. - konec 8. st. předvelkomoravské období

středohradištní doba - 800 - 950 velkomoravské období

- blatnickomikulčický horizont 1. třetina 9. st.

- vlastní velkomoravská doba do počátku 10. st.

- doznívání, dožívání VM hradišť do 1/2 10. st.

mladohradištní doba 950 - 1 200

pozdní doba hradištní 1 200 - 1250 přechod k vrcholnému středověku

periodizace Avarského kaganátu

- **období 1. kaganátu 568 - 1/2 7. st.** (vrchol moci v 2. pol. 6. st., krize po smrti kagana Bajana 602, porážky u Konstantinopole 626 a slovanských povstání ve 2. čtvrtině 7. st., pozvolné překonání krize)

- **přechodné období 1/2 7. st. - 70/80. léta 7. st.**

- **období 2. kaganátu od konce 7. st - 796** (do zničení kaganátu Karlem Velikým, doznívání hmotné kultury do počátku 9. st.)

3. ČASNĚ SLOVANSKÉ OBDOBÍ

Časně slovanskou populaci v obecném měřítku charakterizují především nehrazená sídliště se specifickým typem domu, plochá žárová pohřebiště a keramika pražského typu. **Sídliště** mají většinou přirozeně rostlý půdorys - shlukové a hnízdové typy (Přítluky, část osady Pohansko u Břeclavi), prokázány jsou ale i organizované půdorysy řadové a návesové

(Roztoky u Prahy, Mutěnice, Březno u Loun, ...). Domy jsou zahloubené téměř čtvercové (12 - 16 m²), střecha na sochové či polosochové konstrukci (s dvěma nosnými kůly) valbová nebo sedlová, topeniště zásadně v rohu naproti vchodu. Pouze v Mutěnicích zjištěny nadzemní kúlové domy z tohoto období. Byl zde rovněž zjištěn zatím jediný výrobní objekt - kost'ářská dílna. Nejsou známy hospodářské stavby (chlěvy, stodoly, kůlny atd.), pouze obilní jámy. Nejstarší slovanská hradiska jsou známa z Polska a Meklenburska ze závěru 7. st., na Moravě nejsou, snad jen Víno ve Slezsku, Tismice a Klučov v Čechách.

Není dosud vyřešena otázka lokalizace **Wogastisburgu**, opevněného bodu u něž svedl Sámó vítěznou bitvu s franckým Dagobertem 632. Šlo jistě o strategickou polohu na pomezí říše, pravděpodobně v povodí Ohře, podél níž francká vojska mohla proniknout až do České kotliny, buď již na území Čech nebo na německém pomezí. Známé lokalizace - Staffelberg u Staffelsteinu, Tuhošť u Domažlic, Unhošť ... Zatím nejpravděpodobnější lokalizace počítá s vrchem Rubín u Podbořan, zjištěná fortifikace je ale až starohradištní. Je možné, že ve spěchu se Sámó opevnil zábranou, která nezanechává stopy (poražené stromy, trnová hradba atd.) nebo využil starou fortifikaci z doby halštatské, která je dosud v terénu patrná. Není zatím objeveno ani Sámovo sídlo, měl-li nějaké, centrem říše bylo zřejmě jz. Slovensko a j. Morava.

Plochá žárová **pohřebiště** (Přítluky, Pohansko u Břeslavi, Stará Břeclav, Vícemilice) obvykle s popelnicovými hroby, zvláště na Moravě se vyskytnou i jamkové, bez popelnice. Ve výbavě nejčastěji jen keramika pražského typu (jen hrnce), kostěné hřebeny, železné nožíky, šipky, (ocílky, přezky,) ojediněle pinzety a lisované plechové závěšky s raženými body. Odlišují se od avarských kostrových hrobů se specifickou výbavou jak ve vlastní oblasti kaganátu - kethelyjská kultura, tak v pásu smíšeného osídlení severně toku středního Dunaje na j. a jz. Slovensku a v D. Rakousku, kde se objevují smíšená slovanskoavarská pohřebiště (na Moravě pouze z 8. st. Dolní Dunajovice a snad i Hevlín poblíž rakouské hranice). V závěrečném stupni ČSO se začínají více uplatňovat žárové mohylové hroby, typické pak pro starohradištní období.

Keramika ve starší fázi nezdobená, typické vázovité hrnce s max. výdutí v horní 1/3 výšky, polokulovité misky, talíře, zdobené maximálně jednotlivým kolkem (častěji v Čechách), svislými nebo mřížkovými vrypy v podhrdlí, v mladších stupních ČSO jednotlivé žlábký a vlnice. K technické keramice se počítají pražnice (čtvercové či oválné „plotny“ instalované v zemnicích napevno) a přesleny. Z **kamene** ruční mlýnky na obilí, brousky a křesací kameny, z **kostí** hroty, šídla, hřebeny, ze **železa** šipky, nožíky, pinzety, z **bronzu** ojedinělé jehlice a bronzové kroužky, zvonek (pohřebiště Praha - Veleslavín).

4. BADATELÉ

Ivan Borkovský (slavinita pr. typu, keramika, pohřebiště v okolí Prahy), Irena Pleinerová (sídlíště v Č, Březno u Loun, keramika), Jiří Zeman (syntéza pro Č), Dagmar Jelínková (pohřebiště na M, keramika), Josef Poulík (periodizace, zásadní syntéza pro M, Přebuz, ...), Zdeněk Klanica (Mutěnice).

12. hodina

PŘEDMĚT PŘEDNÁŠKY: starohradištní doba (první hradiska, pohřební ritus), středohradištní doba - VM, hradiska, pohřebiště, církevní architektura na Moravě a na Slovensku.

PŘEDMĚT PROSEMINÁŘE: demonstrace hmotné kultury.

1. STAROHRADIŠTNÍ DOBA

Na venkovských nehrazených **sídlíštích** (Mutěnice, Pavlov, Poštorná) nadále převažují zemnice a nově se objevují výrobní, zvláště železářské objekty (Želechovice, Olomučany). Vedle nich vznikají opevněná, většinou výšinná **hradiska** s komorovou či roštovou hradbou a příkopy - na Moravě Hradiště sv. Hypolita u Znojma, Mikulčice - Na valách, ostrov sv. Jiří u Uherského Hradiště, Staré Zámky u Líšně, Zelená hora u Vyškova, Olomouc - Povel, v Čechách Rubín u Podbořan, Praha - Šárka, Tismice, Klučov, Hradisko u Přistoupimi Toušeň, Budeč, Hradsko u Mšena, Staré Zámky u Doubravčic, od konce 8. st. ještě Libice, Stará Kouřim, Zabuřany, na Slovensku Pobedim, Nitra. Na hradištích se soustřeďovala vojenská družina kmenového knížete, jejíž sídla provází nálezy jezdeckých ostruh, pásových nákončí a přezek a militárií, často se zde objevují i ženské ozdoby a jehelníčky. Na hradištích se stavěly jak domy zahloubené, tak nadzemní sruby.

Pohřebiště jsou mohylová s žárovými hroby (Bulhary, Přítluky, Skalica, Vranovice), koncem 8. st. se pozvolna ujímá kostrový ritus (zda vlivem pronikajícího křesťanství, tradicí křesťanského ritu od doby římské v Panonii, či avarským vlivem není jisté), který přetrvává i nadále = slovanská kostrová pohřebiště typů Sopron - Köhida - Pitten - Pottenbrunn. S novým vzestupem avarského kaganátu se rozšiřují jeho hranice a severně Dunaje vznikají smíšená slovanskoavarská pohřebiště - Dolní Dunajovice, Hevlín, na Slovensku častěji - Želovce, Prša, Nové Zámky, Čakajovce, ... s avarskými kostrovými hroby. Hmotná kultura z pohřebišť je většinou stejná (keramika podunajského okruhu, pásová nákončí a kování, sekery a kopí), specificky avarské jsou kovové a kostěnné součásti reflexního luku a jezdeckých vaků, trojhrbité šipky, šavle, třmeny a dvojdílná udidla s tyčinkovitými postranicemi, železné průvlečky a přezky postroje, kovaná vědérka.

Keramika podunajského okruhu je částečně obtáčená na kruhu, rozlišují se 2 typy - velké hrubší hrnce zevnitř ručně hlazené s bohatou výzdobou násobných vlnic a žlábků a drobnější dobře pálené hrnce obtáčené na kruhu s vyhrnutými okraji, krupičkovitým povrchem a jednotlivými rytými žlábků. Tvoří velké soubory ze všech hradisek i pohřebišť, převažuje i v avarských hrobech. Avarského původu je tzv. **žlutá keramika**, kvalitně

obtáčená a vypálená, zahrnuje především lahve, džbány a nádoby s výlevkou, méně i mísy, hrnky, čutory apod. Je omezena do horizontu od konce 7. st - 1/2 8. st. Technologicky podobná je **šedá keramika** s vlešťovanou mřížkovou výzdobou točená na kruhu. Nomádský původ má zřejmě i tzv. **potiský typ** - velmi jednoduchá nezdobená keramika s esovitým vykrojením nade dnem.

Početná **kostěnná a parohová industrie** zahrnuje řadu chronologicky necitlivých typů - šídla, hroty, proplétáčky, závlačky, hřebeny, součásti sedel, reflexních luků, rukojeti nožů, hrací kameny a astragaly. Vyjimečnou kategorií jsou soustružené jehelníčky omezené jen na starohradištní období (kovové i později), nalézané většinou v hrobech a na hradištích, kde se i vyráběly (Mikulčice). Nevyskytují se v Čechách a Polsku, pravděpodobně jsou vázány na fyzický dosah nomádské populace. Parohové schránky na sůl se na Moravě vyskytují jen od konce 7. st do počátku 9. st., později už bohatě zdobené v Čechách (Libice, Levý Hradec) a v Německu v 9. st., v 10. - 11. st mezi Odrou a Labem na slovanských hradištích - Berlin - Spandau, Wolyn.

Převažujícími **militárii** jsou sekery (nejisté odlišení nástrojů a bojových seker), kopí a oštěpy, luk a šípy, na avarských pohřebištích (ne na Moravě) také šavle a meče, nože s volutovitou rukojetí. Ochranná **zbroj** není zjištěna až na občasné nálezy brněného pletiva - Pohansko u Břeclavi, Rubín u Podbořan. Z **výbavy jezdce a koně** (podkovy, přezky, součásti sedel, faléry) lze chronologicky využít jen ostruhy - s háčky jsou jen starohradištní, s očky jen z 2. pol. 8. st. (mladší středohradištní jsou ostruhy s destičkami), ostruhy používali jen Slované a Germáni (nomádi si koní vážili) vyšší společenské vrstvy, jsou i stříbrné. Avarskou inovací jsou třmeny a jen pro Avary jsou typická dvojdílná udidla s tyčinkovitými postranicemi. K výbavě výše postaveného muže patřila řada **pásových nákončí**, přezky a kování také garnitury, obvykle bronzové. Původně avarský projev, který se rychle ujal i u Slovanů, starší (přibližně do 70. let 7. st) byly ozdoby lisované z plechu, s pletencem a vykládané sklíčky, čtenější spíše na Slovensku. Mladší (do poč. 9. st) jsou již lité, s úponkou, liliovitou rozvilinou nebo gryfem, běžně se vyskytují i na Moravě. Nejčastější **ženskou ozdobou** byly náušnice, zvláště typické pro avarské celky - s kuličkou, s hvězdicovitým závěskem a často lunicovitým rozšířením, bubínkovité, se třemi zrnky (z nich pozdější hrozníčkovité v 9. st), košíčkovité, s válcovitým závěskem (jen konec 7. st. - počátek 8. st.), drátěné se spirálkou nebo kličkou, se skleněnými kulatými a kapkovitými perlami (vyskytují se společně s perlami v podobě melounového jádra, růžicovými sponkami, litými náramky rhombického průřezu a spirálovými drátěnými prsteny), dále náramky s kornoutovitými konci (jen do konce 7. st.), korálky s očkem (jen přelom 7. a 8. st.) atd.

Z konce 7. st. pochází depot ze Zemianského Vrbovku, který obsahoval stříbrnou sasánovskou mísu a pohár, lunicové náušnice, náramek s kornoutovitými konci a mince z 2. pol. 7. st. Kolem roku 800 je datován depot itých garnitur a Ag mincí v kotli z Moravského Sv. Jána.

2. STŘEDOHRADIŠTNÍ DOBA

Z velkomoravských sídlišť se výzkum věnuje především **hradištím**, opevněným polohám různého významu od centrálních (případně sídelních) městských aglomerací (Mikulčice, Staré Město, Nitra), provinciálních hradišť (Staré Zámky u Líšně, hradiště sv. Hypolita ve Znojmě, Olomouc - Povel, Přerov) a hospodářských hradišť s velmožským dvorcem (Pohansko u Břeclavi, Pohansko u Nejdku, Petrova louka u Strachotína, Rajhrad) po pohraniční (Hradec u Opavy, Děvín, Devínská Nová Ves), ostrožná (Zelená Hora u Vyškova, Ducové) a malá refugiální (Mařín, Hostýn, Klášťov) hradiska. Zvláště prvně jmenovaná jsou sídly vysoké společenské vrstvy pohřbívané s bohatou výbavou na pohřebištích kolem kostelů, centry specializované řemeslné výroby (šperkařství, kovotepectví, železářství, hrnčířství, ...) a dálkového obchodu. V Čechách vznikala spíše kmenová či rodová hradiska: přemyslovská - Levý Hradec, Budeč, Stará Boleslav, Lštění, Libušín, Tetín, Starý Plzenec, pšovanská - Mělník, lemúzská - Vlastislav, slavníkovská - Libice, Žalany, charvátská - Stará Kouřim, Zabrušany atd. Dosud bylo zjištěno 10 prokazatelně velkomoravských **kostelů** v Mikulčicích, 3 na Starém Městě a další jednotlivé v Uherském Hradišti - Sadech, na Pohansku u Břeclavi, v Modré u Velehradu, na Slovensku v Nitre, Bratislave, Ducovém a zřejmě i na Devíne. V Čechách byl nejstarší kostel založen na Levém Hradci v 80. letech 9. st., na konci 9. st. existoval i kostel na Pražském Hradě a Budči a dřevěné vlastnické kostely na Staré Kouřimi a na Libici. Na základě patrocinií lze předpokládat i existenci dalších dosud archeologicky nezjištěných kostelů (Hradisko sv. Hypolita ve Znojmě, Sv. Kliment u Osvětiman, Ostrov sv. Jiří u Uherského Hradiště, ...). Nejběžnějšími typy byly prosté jednolodní kostely s půlkruhovitou, podkovovitou i pravoúhlou apsidou, případně oddělenou příčkou a rotundy. Kostely většího významu (Mikulčice III, UH - Sady, Bratislava) byly trojlodní, v souvislosti s byzantskou misí k nim byl dostavěn nartex s atriem (Mikulčice III, UH - Sady, Pohansko u Břeclavi). Většina kostelů na Moravě je datována již před příchod byzantské misie, je tedy zřejmé, že země již byla ve značné míře christianizována z Bavorska a Frank, případně i z Dalmacie a pozvání misie z Byzance mělo především politický aspekt, který misie nenaplnila (Rastislav žádal biskupy, kteří mohli světit kněze samostatně, na východofrancké politice nezávislé církevní organizace). Zjištěna je řada stavebních zvláštností různé

provenience - atektonické přípory dalmatského původu (Mikulčice X a Bratislava), dvouapsidální rotunda (Mikulčice VI), čtyřkonchální rotunda (Mikulčice IX), křížová dispozice (UH - Sady), trikoncha (Devín). Jediným projevem iroskotských misíí na Moravě v architektuře je kostel v Modré u Velehradu. Zděné kostely měly lité maltové podlahy, často freskované stěny, v nartexech pravděpodobně církevní školy (nálezy pisátek - stylů) a v těsném okolí bohatě vybavené kostrové hroby. Jedinci zvláštního významu byli pohřbíváni přímo v kostele, v kryptě nebo výklencích za oltářem. Jednotlivě jsou známe i profánní zděné budovy s litými maltovými podlahami - tzv. palác v Mikulčicích, Staré Město - Na dědině. Výjimkou mezi běžnými domy na hradištích jsou i velké kúlové halové stavby, pravděpodobně shromažďovací nebo reprezentační - UH - Sady, Mikulčice - Kostelík, Stará Kouřim. V neklidných dobách na počátku 10. st. zanikla násilně jen některá hradiska na jihu VM - Garz - Thunau, Hradiště sv. Hypolita ve Znojmě, Petrova Louka u Strachotína, některé části aglomerace v Mikulčicích. Ostatní VM hradiska a centra zanikala pozvolna až do 1/2 10. st. (Mikulčice, Staré Město, Pohansko u Břeclavi, Olomouc - Povel, na konci 10. st. Staré Zámky u Líšně) nebo mají kontinuitu do mladohradištního období (Chotěbuz, Hradec u Opavy, Přerov, ...). Státoprávnost VM dožívala minimálně do počátku 11. st., stará centra byla nedaleko nahrazena novými (Mikulčice - Hodonín, Staré Město - Spytihněv, Pohansko u Břeclavi - Břeclav, Staré Zámky u Líšně - Brno, Hradisko sv. Hypolita ve Znojmě - hradní návrší ve Znojmě, Povel u Olomouce - Olomouc, ...), na nichž byly ve 12. st. postaveny zemské přemyslovské hrady (hradské obvody). O násilném zániku VM neschvědí ani písemné ani archeologické prameny (Pilgrimova falza, Granum katalogii, Alma Sudi, chybí staromaďarské nálezy na VM, nelze předpokládat nájezd jen pro několik náhodných fragmentů hmotné kultury - saltovská radélkem zdobená keramika, uvidla se zaškracenými postranicemi, rhombické střely s trnem).

Mezi středohradištními **pohřebišti** se rozlišují poměrně chudá venkovská (Nechvalín, Velké Bílovice, Dolní Věstonice - Písky, Blučina, Josefov) a bohatě vybavená pohřebišťe kolem kostelů v centrech. Je již všeobecně rozšířen kostrový ritus, milodary se omezují na šperky a součásti oděvu, jen významné osoby jsou pochovávány s bojovníckou výstrojí, kaptorgami či relikviáři, mincemi i ve funkci obolu mrtvých, případně i kalichem nebo jiným luxusním předmětem. Na venkovských pohřebišťích se lokálně udržuje pohřbívání pod mohylou (Blatnice na Slovensku, Skalica, Kvasice, Strážnice,...). Hrobový inventář často prozrazuje vzdálenější vlivy - karantánské šperky (Dolní Věstonice - Písky, Velké Bílovice), velkomoravské šperky, ostruhy a militária na českých pohřebišťích kolem kostelíků na většině

hradišť až do 1/2 10. st. (Za jízdnou na Pražském hradě, Žalov u Levého Hradce, Budeč, Zákolany, Želénky, Kolín).

Hmotná kultura blatnickomikulčického horizontu (1. třetina 9. st.) ve starší fázi spojuje především v ozdobách, šperku a součástech oděvu slovanský, pozdně avarský a časně karolinský projev, importy a vlivy ostrovního okruhu (iroskotské misie z Bavor). V mladší fázi dominuje místní produkce ovlivněná karolinským stylem, projevuje se i v Čechách a vyplývá rozvinutého stylu (veligradský šperk) 2. poloviny 9. st. Ve **šperku** nejvíce vynikly náušnice (lunicovité, bubínkovité, hrozníčkovité, košíčkovité, ... zdobené filigránem, granulací a často doplněné řetízky) a gombíky (s plastickými palmetami, rozvilinami, ptáky, granulací, vložkami z drahokamů, ...), objeví se i prsteny (páskové, štítkové, splétané, s očkem) a náhrdelníky (se závěsky, křížky nebo kaptorgami). K honosným **součástem** mužského **oděvu** patřily pásová jazykovitá nákončí a přezky, pletencový motiv je chápán jako insulární dekor (vliv iroskotské misie), časté jsou křesťanské motivy oranta, případně knihy a vykládání drahokamy. S výjimkou mečů (podle tvaru hlavice a příčky) nelze použít **militária** pro datování, běžné jsou kopí, oštěpy, sekery bradatice a šípky s tulejkou i řapem. V **keramické produkci** se rozlišuje několik lokálních typů - pomoravský (soudkovité tvary, násobné vlnice a žlábký v podhrdlí), blučinský (situlovité tvary s jednoduchou vlnicí a žlábký na hrdle), ... v centrech je častější i tzv. keramika antických tvarů (technologicky navazuje na starohradištní žlutou, hlavně lahve a misky) a keramika s kalichovitě rozevřenými prožlabenými okraji (kvalitní, točená na kruhu s jemnými hřebenovými rýžkami z 2. poloviny 9. st.).

3. BADATELÉ

hradiště - Čeněk Staňa, Miloš Šolle, Miroslav Štěpánek

církevní architektura - J. Pošmourný, Anežka Merhautová, Josef Cibulka, Josef Poulík

pohřebiště - Zdeněk Klanica, Bořivoj Dostál, Josef Poulík, Kristýna Marešová, Josef Frolík, Zdeněk Smetánka, Zdeněk Měřínský

hmotná kultura - Josef Poulík (keramika), Věra Souchopová (kovářství a železářství), Zlata Čiliňská (šperk a ozdoby), Vilém Hrubý (keramika, KPI), Bořivoj Dostál (řemesla)